МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
Іванець Т.М.
«26» грудня 2023 р.

«АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)»

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Врегулювання конфліктів і
медіація»
Неровної Надії Юріївни

Науковий керівник:
Гудима Ігор Петрочив,
доктор філософських наук,
професор

Рецензент:
Кузьмін Віктор Володимирович,
кандидат соціологічних наук,
доцент, доцент кафедри
психології, Національний
університет «Запорізька
політехніка»

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно 90А

Секретар ЕК

«20»січня 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП……..... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ……..... 7

РОЗДІЛ 2. ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ……..... 18

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ, ЗОКРЕМА МОЛОДІ ДО НІМЕЦЬКИХ РЕАЛІЙ……. 35

ВИСНОВКИ ……..... 49

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….. 58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Якщо війну, розпочату Російською Федерацією проти України в лютому 2022 року, прогнозували багато аналітиків, мало хто прогнозував передбачувані проблеми, пов'язані з врегулюванням потоків українських мігрантів, які тікають від війни, як всередині України, так і за її межами до Європейського Союзу. Обидва сценарії зіткнулися з унікальними проблемами, що впливають на поселення внутрішніх і зовнішніх українських біженців, а також суперечливими моделями успіху та невдачі, які вказують на стратегії довгострокової згуртованої інтеграції. Метою даного дослідження є виявлення нових якісних аспектів та особливостей інтеграційних процесів українських мігрантів, характерних для соціальної ситуації в Європейському Союзі, що склалася після агресії Російської Федерації. Особливу увагу приділено новим складовим суспільних відносин, накопиченню знань, які дадуть змогу реагувати на нові конфліктні чинники, розвивати інклюзивність і толерантність відповідно до якісних особливостей біженців, які прибувають до країн ЄС внаслідок війни. Системний аналіз інституційно-правової бази процесу адаптації українських біженців в ЄС (на прикладі Німеччини) базується на узагальненні наявних офіційних документів, опублікованих аналітичних матеріалів та інших видів публічної інформації щодо політики європейських країн у сфері міграції та діяльність окремих громад (організацій) українців у ЄС. Дослідження моделей поведінки українських переселенців та біженців базується на методах безпосереднього спостереження та узагальненні кейсів. Використано методику класифікації груп мігрантів з України з урахуванням їх фактичного статусу та мети переїзду до ЄС. Також широко використовувався метод аналізу структурованого інтерв'ю з українськими біженцями. Українська молодь, яка

мігрує до інших країн, стикається з новими різними культурними, мовними, соціальними і економічними викликами. Вивчення їх адаптації дасть можливість зрозуміти, які аспекти цього процесу важливі для успіху молоді та як їх можна покращити.

Об'єктом дослідження виступає українська молодь, яка перебуває в Німеччині у зв'язку з вимушеною міграцією.

Предметом вивчення є процес адаптації української молоді в нових соціокультурних, економічних та політичних умовах Німеччини.

Метою дослідження є розуміння та аналіз адаптації української молоді, яка пережила вимушену міграцію до нового соціокультурного, економічного та політичного середовища до країни прийому (на прикладі Німеччини).

Основні цілі дослідження включають:

- Оцінка рівня адаптації: Визначення ступеня успішної адаптації українців у нових умовах, включаючи аспекти фізичної, психологічної, соціальної та культурної адаптації.

- Вивчення факторів, що впливають на адаптацію: Аналіз та ідентифікація ключових факторів, які сприяють або заважають адаптації української молоді, таких як мовний бар'єр, зайнятість, підтримка спільноти тощо.

- Рекомендації для політики та інтеграційних програм: Розробка рекомендацій для урядів, неприбуткових організацій та інших зацікавлених сторін щодо політики, програм і ресурсів, які можуть покращити адаптацію мігрантів.

- Розуміння соціокультурних викликів: Дослідження взаємодії між українською спільнотою та культурою країни прийому, а також розуміння можливих конфліктів або аспектів взаєморозуміння.

Відповідно до мети були поставлені наступні ***завдання:***

- Проаналізувати джерельну базу дослідження та методологію;

- Дослідити кількісні та якісні дані про адаптацію українців, в тому числі і молоді, яка мігрувала до Німеччини через російське вторгнення до України;

- Виміряти рівень задоволеності мігрантів їхньою новою життєвою ситуацією та загальну якість життя;

- Розглянути правове середовище та соціальні умови для адаптації української молоді;

- Сформулювати конкретні рекомендації для покращення адаптаційних процесів та підтримки мігрантів у країні прийому;

- Поширити знання та результати дослідження серед громадськості з метою покращення ситуації адаптації українських мігрантів у нових країнах.

Методи дослідження. Для дослідження використовувався метод спостереження за представниками української молоді в повсякденному житті, щоб вивчити їхні звички, спосіб життя та взаємодію з місцевими жителями. Контент-аналіз досліджень серед української молоді для збору даних про соціальні, економічні та культурні аспекти адаптації. Системний аналіз рівня зайнятості, освіти, житлові умови, щоб оцінити соціально-економічну адаптацію. Для вирішення основних дослідницьких завдань використовувалися термінологічний аналіз, аналіз статистичних даних, контент-аналіз тощо.

Дослідження було виконане на базі Лабораторії соціологічних досліджень МДУ в рамках наукової теми кафедри філософії та соціології «Сучасні аспекти соціокультурної трансформації українського суспільства» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ №0120U105365).

Наукова новизна. Дослідження має можливість надати практичні рекомендації для політики та програм інтеграції, які б допомогли поліпшити адаптацію української молоді та підтримати їх у новому соціокультурному середовищі.

Практичне значення. Матеріали й отримані результати можуть використовуватися в створенні програм для успішної інтеграції молодих людей закордоном.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 57 сторінках. Список використаних джерел складається з 74 найменувань на 7 аркушах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені в збірнику матеріалів IV Всеукраїнській науково-практичної конференції «Особливості (травматичні наслідки) переміщення українських біженців за кордон» (м. Київ, 15 листопада 2023 р.)

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи було опубліковано одну статтю у фаховому виданні України: Гудима І. Неровна Н. Особливості розвитку громадянського суспільства в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія (вид-ня включено до Міжнар. Наукометричної бази даних «Index Copernicus International») (збірка у друці).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В межах дослідження адаптації української молоді в умовах вимушеної міграції нам перш за все необхідно було визначитися з понятійно-категоріальним апаратом. Серед ключових понятійних категорій нашої роботи особливе місце займали наступні: «адаптація», «міграція» та «вимушена міграція».

Початкові ідеї про адаптацію були вперше сформульовані вченим К. Бернаром, який висловив концепцію сталості внутрішнього середовища. Ця стійкість дозволяє живим системам виявляти відносну незалежність від зовнішніх впливів, адаптуючись до навколишнього середовища.

У. Кеннон розширив основні принципи концепції К. Бернара і впровадив термін «гомеостаз» в науковий обіг [65]. Гомеостаз забезпечує збереження сталості шляхом адаптації організму до взаємодії з середовищем. У. Кеннон розглядав гомеостаз як внутрішній стан та взаємозв’язок у системі «організм – середовище». Відповідно до його теорії, всі організмічні процеси спрямовані на збереження рівноваги відповідно до негативного впливу середовища. Зв’язок між процесом адаптації та гомеостазом також був визначений у роботах Р. Ешбі [70].

М. Корольчук запропонував системне визначення адаптації, яке на наш погляд можна вважати найбільш повним і доцільним. Згідно з цією концепцією, адаптація – це активна системна реакція функцій організму, спрямована на забезпечення гомеостазу та створення врегульованої програми відповіді з мінімальними реакціями на постійно змінюючись умови діяльності. Ця відповідь ґрунтується на п’яти основних компонентах: енергетичному, сенсорному, операційному, ефекторному та активаційному [71]. Енергетичний компонент відповідає за енергетичний баланс організму

та включає великий набір вегетативних реакцій. Сенсорний компонент забезпечує аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, кодування інформації, формування рішень. Ефекторний компонент відповідає за реалізацію прийнятих рішень. Активаційний компонент визначає рівень відповіді організму та мобілізацію елементів, що включаються у програму [71].

Т. Дічевим і К. Тарасовим розширено уявлення про "системи адаптації людини", охоплюючи широкий спектр взаємозв'язків між людиною, її психікою, суспільною свідомістю, виробничими та економічними відносинами, а також географічним середовищем. Вони пропонують комплексний підхід до розв'язання проблем адаптації людини, адаптації суспільства до природи і взаємодії природи з суспільством та його окремими членами [70].

С. Максименко визначає психічну адаптацію як процес взаємодії особистості з оточувальним середовищем, в ході якого особа повинна ураховувати особливості цього середовища та активно впливати на нього. Мета цього процесу – забезпечення задоволення основних потреб особистості та реалізація важливих ланцюгів. Зазначається, що психічна адаптація має системний характер і може бути розглянута як результат діяльності цілісної системи, яка управляється самостійно [72; 73].

Основою аналізу сучасного стану зазначеної проблеми є дослідження провідних українських та зарубіжних вчених, що вивчають міграційні процеси, таких як Е. Равенштейн, С. Макєєва, О. Малиновська, Є. Валерстайн, Д. Масей, Т. Файст та інших.

Е. Равенштейн – один із перших дослідників, який спробував систематизувати міграційні процеси. У своїх трьох працях, присвячених вивченню міграції, він поставив завдання визначити обсяги міграцій у Великобританії та з'ясувати принципи, яким підпорядковується цей рух. Равенштейн розробив власну класифікацію мігрантів і на основі емпіричних даних (з переписів Великобританії, США та інших країн) сформулював

одинадцять законів міграції у своїх праця: «Birthplaces of people and the Laws of Migration» (1876) [55], «The laws of migration» (1885) [56] та «The laws of migration: Second Paper» (1889) [57].

О. Малиновська провела глибокий аналіз розуміння міграції, охоплюючи як українську, так і зарубіжну літературу [74]. Вона визначила міграцію як територіальний рух населення, виділяючи його від природних та соціальних аспектів. Цей підхід свідчить про спробу розглядати міграцію як окремий феномен, визначений просторовими переміщеннями людей. О. Малиновська враховує різні масштаби підходів до вивчення міграції, розрізняючи їх від загальних до конкретних. Це дозволяє збагатити розуміння явища, враховуючи його різноманітні аспекти та взаємозв'язки. Необхідно відзначити, що дослідниця включила в аналіз не лише праці вчених з пострадянського простору, а й з країн, що традиційно вважаються далеким зарубіжжям. Це вказує на універсальний підхід до розгляду міграції, оскільки вона є явищем, що торкається всіх регіонів світу. Крім того аналіз також включало вивчення категоріального апарату міжнародних міграцій, що є ключовим для уточнення термінології та понять у цьому контексті. Такий підхід сприяє точному та системному розумінню та порівнянню міграційних процесів у різних частинах світу.

Проте, проведений майже через двадцять років аналіз, дійсно вказує на важливу проблему сталого існування протиріччя та невизначеності в розумінні міграційного феномену. Наведений аналіз вказує на те, що питання визначення об'єктів міграційних досліджень залишається актуальним і після значного періоду. Відзначається, що навіть серед загальних підходів до вивчення міграції виникають суттєві розбіжності у визначенні, що вважати міграційними переміщеннями. Це може призвести до різного розуміння та класифікації подібних явищ і впливати на подальших аналіз та визначення стратегій управлення. Також, при звуженому підході до об'єктів досліджень, виявляється, що соціальні процеси, які можуть бути важливим аспектом міграції, випадають з уваги деяких дослідників. Це може бути пов'язано з

недостатньою теоретичною базою для вивчення конкретних аспектів міграції або з обмеженими підходами до визначення об’єктів.

Таким чином, незалежно від широти підходів, більшість дослідників вважає основною сутнісною рисою міграції переміщення у географічному просторі.

Позитивною тенденцією у розвитку теоретичного розуміння міграції є усвідомлення дослідниками складності та багатогранності міграційних процесів. Зафіксоване зростання уваги до ролі індивідів у формуванні та розвитку нових суспільних структур і процесів свідчить про розширення області дослідження та удосконалення теоретичного підґрунтя. Ця тенденція відображає усвідомлення того, що міграція впливає не лише на економічні та географічні аспекти, але і на соціальну та культурну динаміку суспільства. Зростаюча роль індивідів в цьому контексті свідчить про їхню активну участь у формуванні нових соціальних структур та сприяє розвитку сучасного світу.

Намагаючись як найповніше охопити природу міграції та одночасно відділити усі інші випадки переміщень автори вдаються до різноманітних поєднань. Географічна складова в різних теоріях доповнюється: соціально-економічною, політичною, соціально-психологічною та соціально детерміністичною.

Сучасні соціологічні теорії, що включають міграційну проблематику, поділяються на дві основні групи. Перша група теорій розглядає міграцію як засіб, використовуваний акторами на різних рівнях для досягнення конкретних цілей. До другої групи входять дослідники, які сприймають міграцію як наслідок онтологічних процесів.

Прикладом макрорівневого підходу в рамках першої групи є теорія Е. Валлерстайна. Він визнає існування унікальної історичної системи, відомої як «капіталістична світ-економіка», із темпоральними границями від XVI століття до наших днів. Спочатку ця система включала Європу та більшу частину Латинської Америки, а з часом охопила весь світ. Е. Валлерстайн

визначає її структуру через осьовий поділ суспільної праці, зображений у нееквівалентному обміні між центром і периферією системи.

В описі ієрархічності світової економіки за концепцією Валлерстайна відзначаються три основні підсистеми: периферія, пів-периферія та центр. В рамках цієї концепції міграція тлумачиться як результат економічного сегментування світу та існування глобального ринку праці у світовій системі, а також як прояв поляризації цієї системи. Зважаючи на капіталістичний характер цієї системи, її основною метою визначається нагромадження капіталу. Цей процес оптимізується за допомогою широкого географічного поділу праці, що на сучасному етапі охоплює всі континенти. Географічний поділ праці включає рух товарів, капіталу та робочої сили як ключові компоненти цього процесу [67].

Таким чином, міграція розглядається як засіб, який використовується для задоволення потреб сильніших центральних систем за рахунок слабших периферійних систем. Цей підхід до міграції розглядає переміщення між нерівними сегментами світової системи, особливо ті, що визначені глобальним розподілом праці.

У теоріях, що базуються на індивідуальних практиках, значне місце займають теорії соціальної мобільності, зокрема, українська школа. Представники цієї школи, зокрема С.А. Макєєв, поєднали соціальні, демографічні, економічні та географічні аспекти в єдиному концепті соціальних переміщень.

Згідно з цією теорією, міграція є одним із невід’ємних факторів соціальної мобільності, який впливає на можливості та способи її реалізації.

У багатьох випадках бажання до соціального переміщення часто обумовлюється можливостями, які відмінюються у різних соціально-географічних просторах. Наприклад, отримання вищої освіти у селі майже неможливе. Важливим фактором міграційних переміщень стає саме бажання до соціальної мобільності та різниця у можливостях її реалізації.

Дослідження цієї школи також підтверджує твердження про жорстокість системи як важливого фактора, що впливає на мобільність. Багато індивідів, не зважаючи на свої прагнення та освіту, опинялись на робочих місцях, які не відповідали їхнім планам. Це свідчило про зіткнення між їхніми уявленнями і реальністю існуючої соціально-економічної системи, що призводило до регресивної або дискваліфікаційної мобільності.

Так само вважає і визначний представник даної групи, Томас Файст, який вбачає жорстокість системи як основний фактор в міграційному процесі [21].

Щодо другої групи, яка зараз є найпоширенішою, вона розглядає міграцію як результат онтологічних процесів, зокрема, соціально-трансформаційних, політичних, економічних та демографічних. Такий підхід частково відзеркалює теорію З. Баумана, в якій міграція представляю собою наслідок модернізації світу [66].

Однією з аспектів цієї модернізації є «смерть фізичного простору». Сучасні технології забезпечили майже миттєву передачу інформації електронними засобами, зводячи її до вставки штепселя в розетку. Таким чином, для організації спілкування в межах співтовариства, яке ігнорує електронні засоби масової інформації, доводиться використовувати консервативні методи зборів і бесід, де швидкість передачі та освоєння інформації має «природні межі», а витрати на ці процеси високі та тенденційно зростають. Це призводить до девальвації фізичного простору.

У суспільствах, де все швидко змінюється, довгострокові зв’язки втрачають свою актуальність, а рухливі форми соціальності стають більш доцільними та популярними. В результаті спостерігається розпад класичних обмежень, таких як вірність батьківщині, традиційний уклад «життя родами» і т.д.

З. Бауман вважає, що в сучасному світі мобільність виступає як показник безпеки, і високий рівень мобільності вважається ознакою елітарності.

Це призводить до поступового зменшення соціального статусу місцевих жителів, а не можливість міграції розглядається як ознака вразливості та бідності.

До другої групи належать дослідження Д. Массея та його наукової групи. За теорією «кумулятивної» причинності, запропонованою Массеєм [57], міграція розглядається як динамічний процес, де кожне рішення про виїзд впливає на соціальне середовище та призводить до нових міграцій. Дослідники прийшли до висновку, що міжнародні міграції виникають у зв'язку з соціальною, економічною та політичною трансформацією, супроводжуючись поширенням капіталістичних ринкових відносин та ринкові та неринкові суспільства (відповідно до теорії світових систем). Массей зауважує, що в умовах глобалізації економіки перехід до ринкових та інтенсивних методів виробництва у сільських або командних економіках руйнує сформовані соціальні та економічні зв'язки, що призводить до широкомасштабного витіснення людей із звичайного способу життя. Це спричиняє формування мобільних груп населення, які активно шукають нові шляхи досягнення економічного благополуччя. Важливо відзначити, що дослідження показують, що мігранти прибувають не лише з бідних ізольованих регіонів, але із тих, які переживають стрімкі зміни внаслідок їхнього включення в глобальні торговельні, інформаційні та виробничі мережі.

Отже, міжнародна міграція визначається не лише недостатнім ринковим розвитком, але, скоріше, самим процесом розвитку ринків.

Навіть при тому, що сучасні дослідження міграції часто підкреслюють географічне переміщення як основний аспект, серед представників цієї групи дослідників все більше наголошується на зростаючій ролі індивідів у формуванні та розвитку нових соціальних структур і процесів. Це вказує на визначення соціальної значущості міграційних процесів.

Проблема вимушеної міграції докладно розглянута у наукових працях зарубіжних вчених, які визначили теоретичні основи для вивчення цього

явища й розробили практичні підходи для його розв'язання. Джеймс Грегорі досліджує ключові особливості внутрішньої міграції, обґрунтовуючи історичні передумови, основні причини та майбутні тенденції цих процесів [35]. Дослідження категоризації вимушених мігрантів проводять Д. Кокс та М. Павар, розвиваючи підходи до класифікації переселенців та створення механізмів для задоволення їхніх потреб [16]. Автори, такі як С. Касл, Е. Шоенхольц та П. Фаген, досліджують питання регулювання вимушеної міграції, акцентуючи на необхідності розробки гнучких управлінських механізмів, що враховують демографічні, політичні та соціальні особливості різних регіонів [13; 4].

Деякі аспекти проблеми внутрішньо вимушеної міграції українськими науковцями розглянуті в актуальних дослідженнях І. Войналовича, М. Кримової та Л. Щетініної. Автори, вивчаючи динаміку зростання чисельності внутрішніх мігрантів, наголошують на значному впливі окупації окремих територій. Вони підкреслюють важливість захисту прав переселенців та створення належних умов для їхнього життя в нових регіонах [69]. На основі міжнародного досвіду вирішення проблем вимушених переселенців О. Новікова, О. Амоша та В. Антонюк оцінюють правові засади формування умов та можливостей захисту прав внутрішніх мігрантів. Вони також пропонують підходи до оцінки можливостей використання потенціалу ВПО як ресурсу розвитку територіальних громад [68]. Незважаючи на значний внесок цих вчених, більшість аспектів регулювання внутрішньо вимушеної міграції в українських реаліях вимагають подальшого наукового розвитку. Зокрема, важливим є уточнення понятійного апарату та систематизація ознак та факторів цього феному.

Таким чином, проаналізувавши понятійно-категоріальний апарат дослідження, ми дійшли висновку, що на сьогодні існують різні підходи до розумінні та визначення понять «адаптація», «міграція» та «вимушена міграція», що є свідчить про актуальність даних наукових категорій. На

основі вивчення існуючих підходів ми змогли сформувати ті визначення, які допомогли б нам найбільш ефективно досягти поставлених наукових задач.

Під час нашого дослідження була проаналізована велика база наукових робіт.

Перша група поєднує в собі дослідження присвячені теоретичним даним вивчення адаптації та вимушеної міграції. Особливе значення в цій групі має розглядання адаптації населення. Концепцію сталості внутрішнього середовища висловив К. Бернар, і основні принципи цієї концепції були розширені У. Кенноном [65]. Роботи Р. Ешбі визначили зв'язок між процесом адаптації та гомеостазом [70]. Корольчук вніс вклад у системне значення адаптації. Т. Дічев та К. Тарасов розширили уявлення про «системи адаптації людини», охоплюючи різноманітні взаємозв'язки між людиною, психікою, суспільною свідомістю, виробничими та економічними відносинами, а також географічним середовищем. С. Максименко визначає психічну адаптацію як процес взаємодії особистості з оточуючим середовищем, в ході якого особа повинна ураховувати особливості цього середовища та активно впливати на нього [72; 73].

Одним з перших німецький дослідник Е. Равенштейн системазував міграційні процеси. О. Малиновська провела глибокий аналіз розуміння міграції, визначаючи її як територіальний рух населення з виділенням природних та соціальних аспектів [74]. Д. Грегорі вивчає ключові особливості внутрішньої міграції, обґрунтовуючи історичні передумови, основні причини та майбутні тенденції цих процесів [35]. Д. Кокс та М. Павар досліджують категоризацію вимушених мігрантів та розробляють підходи до класифікації та механізми для задоволення їхніх потреб [16]. Аспекти внутрішньо вимушеної міграції серед українських науковців розглядали: І. Войналович, М. Кримова та Л. Щетінина, які вивчали динаміку зростання чисельності внутрішніх мігрантів та наголошують на впливі окупації окремих територій [13].

Отже, завдяки роботам першої групи нам вдалося встановити теоретичні засади нашого дослідження та уточнити трактування основних категорій, які ми використовували у нашій роботі.

По-друге, дослідження, присвячені кількісним та якісним опитуванням. Зокрема, вторинний аналіз дослідження німецького Інституту ifo (Інститут ifo – Інститут економічних досліджень Лейбніца при Мюнхенському університеті) «Стратегії адаптації та інтеграції біженців з України до Німеччини» [34]. Кількісно-якісне дослідження українських біженців у Німеччині, проведене у травні та червні 2022 року за участю 936 респондентів онлайн/офлайн-опитування та 17 якісних респондентів, дозволяє проаналізувати соціально-демографічні характеристики українських біженців, їх досвід, очікування та вивчити наміри, щоб оцінити їх потенціал на ринку праці та можливе навантаження на соціальну систему. Центральними темами дослідження є плани та наміри українських біженців щодо їхнього подальшого перебування в Німеччині та їхньої інтеграції на ринок праці. Дослідження включає оцінку того, яка частина біженців залишиться в Німеччині, повернеться в Україну або переїде в іншу країну. Крім того, аналізується ступінь готовності біженців працювати за професією або виконувати некваліфіковану роботу, дослідження дає уявлення про мотиви цих намірів, а також фактори, які можуть змінити ці наміри. Та опитування українських біженців INFO GmbH – незалежного інституту досліджень ринку, громадської думки та соціальних досліджень існуючий в Берліні [30].

Третя група джерела об’єднала офіційні данні та доклади державних інституцій та міжнародних організацій.

Перш за все, корисними були Федеральне міністерство внутрішніх справ Німеччини, Федеральне статистичне управління Німеччини та Федеральне агентство зайнятості Німеччини.

Ці джерела дали нам змогу проаналізувати звіти прибулих українців до Німеччині в статистичній формі та визначити їх рівень зайнятості в приймаючій країні.

У ході дослідження був застосований метод контент-аналізу попередніх досліджень серед українських біженців. Цей метод дозволив нам зібрати дані про соціальні, економічні та культурні аспекти адаптації, роблячи акцент на різноманітних аспектах їхнього життя.

Додатково використовувався метод спостереження, щоб вивчити звички та щоденний спосіб життя представників української діаспори і молоді насамперед та їх взаємодію з місцевим населенням. Метою цього методу було отримання глибокого розуміння аспектів адаптації, зокрема в повсякденному оточені.

Системний аналіз був використаний для оцінки рівня зайнятості, освіті та житлових умов серед об’єктів дослідження. Це дозволило провести вторинне комплексне дослідження та оцінити соціально-економічну адаптацію українців та української молоді окремо, враховуючи різні аспекти їхнього життя.

У вирішенні основних завдань дослідження застосовувалися різні методи, такі як термінологічний аналіз для уточнення понять, аналіз статистичних даних для отримання кількісних показників та вторинний аналіз для глибшого розуміння вже наявних матеріалів та їхньої інтерпретації.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Багато людей з України (особливо жінок і дітей) втекли від війни, яку Росія розв'язала проти України 24 лютого 2022 року. Станом на вересень 2022 року, за даними УВКБ ООН, з України втекли понад 7 мільйонів людей. Деякі українці вже повернулися додому, не дочекавшись закінчення війни. Важко достовірно оцінити, скільки українців повернулося на батьківщину: за даними УВКБ ООН, за півроку війни з країни виїхало понад 12,5 мільйонів українців, понад 7 мільйонів повернулися назад через кордон в Україну (УВКБ ООН, 2022). За даними УВКБ ООН, на 1 листопада 2022 року в Німеччині було зареєстровано 1 008 935 біженців з України. Кількість імміграції з України після 24 лютого 2022 року вже збільшила кількість громадян України, які проживали в Німеччині до війни, більш ніж у сім разів, а кількість людей, які приїжджають з України, зросла більш ніж утричі. (У 2020 році в Німеччині проживало 134 989 громадян України та близько 322 тис. вихідців з України). Для багатьох людей Німеччина, як і інші країни перебування, є лише тимчасовим місцем проживання, щоб вирішити, що робити далі: залишитися в країні перебування, продовжити пошуки притулку чи повернутися.

Люди приймають рішення щодо втечі та вибору країни призначення під впливом багатьох факторів і на фоні надзвичайної невизначеності та двозначності. Щоб зрозуміти, які наміри мають українські біженці щодо тривалості та структури свого перебування в приймаючій країні, важливо проаналізувати, які фактори впливають на ці рішення, а також соціально-демографічний профіль та інші характеристики тих, хто ці рішення приймає.

В нашому дослідженні проаналізовано якісно-кількісне дослідження німецького Інституту ifo (Інститут ifo - Інститут економічних досліджень

Лейбніца при Мюнхенському університеті) “Стратегії адаптації та інтеграції біженців з України до Німеччини” [33]. Та опитування українських біженців INFO GmbH - незалежного інституту досліджень ринку, громадської думки та соціальних досліджень, що існує у Берліні понад три десятиліття [30]. З метою вивчити досвід українців, які прибули до Німеччини після 24 лютого 2022 року, а також їхні плани, наміри та очікування.

За даними УВКБ ООН, з кінця лютого до 1 листопада 2022 року в Німеччині було зареєстровано 1 008 935 українців, з них 815 134 перебували під тимчасовим захистом [61]. За даними Федерального статистичного відомства, близько 74 % дорослих у Німеччині - жінки, а 37 % - діти та молодь віком до 18 років. Серед неповнолітніх пропорція була відносно збалансованою: 51 % - хлопчиків і 49 % - дівчаток [45]. Інші дані Федерального агентства зайнятості щодо 352 363 шукачів роботи та 196 772 безробітних українців, зареєстрованих у Німеччині в жовтні, показують, що 25,6 % з них - чоловіки та 74,4 % - жінки [12].

Що стосується розподілу за віком, ці опитування показують, що більшість опитаних біженців належать до вікової групи від 30 до 49 років (65 % або 72 %) і менша частка до вікової групи старше 50 років (14 % або 16 %). Дані щодо молодих людей до 30 років суттєво відрізняються між двома опитуваннями. Частка молодих людей співвідношення зареєстрованих шукачів роботи та безробітних становить 20,5 % [12] і, отже, більше відповідає даним опитування INFO GmbH.

Дані про сімейний стан, доступні лише в опитуванні ifo, показують, що більшість одружені (65 %). Лише 16-19 % опитаних приїхали до Німеччини зі своїм партнером. Згідно з опитуванням ifo, решта українців, які приїхали до Німеччини - 16 % неодружені, 14 % розлучені і 5 % овдовіли. Більшість українців приїхали до Німеччини з дітьми (67 %). Крім того, велика група прибула до Німеччини в супроводі родичів, друзів і знайомих (21 %).

Походження опитаних біженців поширене по всіх регіонах України. Більшість біженців походять із найнебезпечнішого сходу країни (30 %),

більша частина території якого є/була окупована або перебуває/була в зоні бойових дій. Інша частина походить з півночі (22 %), де в березні та квітні була лінія фронту, та зі столиці України - Києва (20 %). Менша частка біженців походить із заходу (11 %), центру та півдня (по 8 %).

У Німеччині опитані біженці поселяються в різних типах резиденцій. Дані опитування ifo показують, що більшість біженців розміщуються у великих містах Німеччини (38 %). Однак також багато вимушених мігрантів також живуть у малих містах і сільській місцевості. Ймовірно, це пов'язано з обмеженою кількістю житла та труднощами з пошуком житла в містах. Це було підтверджено багатьма респондентами якісних інтерв'ю, які були взяті німецькими родинами в сільській місцевості з таборів для біженців або які приїхали до малих міст чи сільських громад через соціальні контакти зі своїми родичами та друзями.

Обидва дослідження показують, що українські біженці добре освічені. Це відповідає високому рівню освіти в Україні за міжнародними стандартами. На відміну від даних INFO GmbH, дані опитування ifo про вищу освіту більш детальні. Крім людей зі ступенем магістра або бакалавра (71 %), є також люди з докторським ступенем (7 %) і люди, які не закінчили навчання (6 %). Однак слід враховувати, що багато кваліфікацій, які здобуваються в університетах в Україні, надаються шляхом навчання на підприємствах у Німеччині [11].

Обидва опитування також показують, що серед біженців переважно люди, які працювали в Україні. Більшість (50-57 % , залежно від джерела) працювали повний робочий день, а 7-10 % - неповний робочий день. Крім того, українці, які були вимушені виїхати до Німеччини, мають високий рівень самозайнятості (21-22 %). Для порівняння, рівень самозайнятих людей у Німеччині у 2020 році становив лише 8,6 % та 6,1 % серед жінок [32]. Лише від 8 до 16 % опитаних не працювали або були на пенсії. Ще від 2 до 5 % були студенти.

На жаль, обидва опитування не містять інформації про сфери діяльності респондентів. У цьому контексті необхідно використовувати загальну статистику структури зайнятості в Україні. Як і в Німеччині, домінує сфера послуг: у 2019 році в Україні в сфері послуг було зайнято 75 % жінок і 49 % чоловіків. Для порівняння: у Німеччині 86 % жінок і 60 % чоловіків були зайняті у сфері послуг. 14 % жінок (Німеччина: 14 %) і 35 % чоловіків (Німеччина: 39 %) були зайняті в промисловості, тоді як 11 % жінок (Німеччина: 1 %) і 14 % чоловіків (Німеччина: 2 %) були зайняті у сільському господарстві [63]. Ці дані свідчать про відмінності в структурі зайнятості між Україною та Німеччиною лише в аграрному секторі.

Досвід з колишніми біженцями, який показує, що вони мають значно вищий рівень шкільної та професійної підготовки, ніж населення в країнах їхнього походження [2], не можна безпосередньо перенести на біженців з України. Освітній рівень біженців з України не набагато вищий, ніж у загального населення України. Той факт, що більшість біженців є висококваліфікованими, не має нічого спільного з тим, що міграція являється також питанням фінансових можливостей, як це було з біженцями з Сирії. Навпаки: у перші дні війни не потрібні були гроші, щоб потрапити з України до Німеччини чи інших країн. Різноманітні варіанти безкоштовного транспорту та підтримка волонтерів дозволили приїхати до Німеччини людям усіх соціальних верств, незалежно від їхнього фінансового стану чи знання іноземної мови.

Крім того, на відміну від попередніх хвиль біженців, біженці з України, швидше за все, демонструватимуть менше гендерних відмінностей в інтеграційній поведінці [3]. Серед біженців у період з 2013 по 2018 роки було набагато менше працевлаштованих жінок, ніж чоловіків. Оскільки колишні біженці (наприклад, із Сирії) переважно чоловіки, тоді як українські біженці переважно жінки, гендерний розрив у результатах зайнятості працює у протилежному напрямку. Ця проблема пом’якшується тим фактом, що

гендерна нерівність в Україні значно нижча, ніж в основних країнах походження попередніх біженців.

Також важливо згадати про те, коли і чому багато українців вирішили залишити батьківщину і обрали приймаючою країною саме Німеччину, та як ці рішення впливають на їхні майбутні наміри та плани.

В онлайн-опитуванні ifo ставилися запитання про час і причини прибуття до Німеччини та про те, чи вважаються інші країни приймаючими.

Згідно з результатами більшість респондентів прибули до Німеччини між 4 і 17 березня або на другому і третьому тижнях війни. Ці дані узгоджуються з даними УВКБ ООН [61], згідно з якими наплив українців, які перетинають кордони з сусідніми країнами, досяг піку в цей час. Крім того, 11% опитаних приїхали до Німеччини в перший тиждень війни або перед війною. Частка із західних областей України (27%) значно вища, оскільки через географічну близькість до західних кордонів люди мали можливість швидше покинути країну. Ще 15% респондентів приїхали до Німеччини наприкінці березня, причому ті, хто прибув у цей період, були переважно з півночі та сходу України, коли ситуація в цих регіонах була особливо напруженою. З квітня кількість людей, які прибули до Німеччини значно впала. Водночас зазначимо, що з середини квітня потік біженців з країни зростає. Південь країни збільшився, оскільки російська армія відступила від Києва і зосередилася на сході та півдні. Терміни прибуття українців до Німеччини значною мірою пояснюються хронікою війни і чітко пов’язані із загостренням ситуації в окремих регіонах.

Результати кількісного опитування про те, що переважна більшість українців приїхала до Німеччини в березні (в перші тижні війни), підтверджуються в якісному опитуванні. Майже всі учасники якісного опитування змогли з упевненістю сказати дату (або день війни) в який прийняли рішення про втечу та дату прибуття до Німеччини (майже всі дати були вказані в березні). У своїх розповідях вони також змальовують ланцюгові мотиви, які змусили їх покинути батьківщину та приїхати до

Німеччини. Лише у чотирьох із 17 випадків респонденти сказали, що передбачали можливість війни та заздалегідь обговорювали плани на випадок збройного вторгнення в Україну. Лише двоє з цих чотирьох респондентів сказали, що планували втекти до Німеччини. Більшість респондентів не повірили попередженням про можливість війни, а рішення покинути батьківщину було прийнято спонтанно та емоційно, а дехто й під тиском родичів, які хотіли захистити родину. У кількох інтерв'ю респонденти розповідали, що нікуди не хотіли їхати, а коли доводилося йти назустріч рідним, то сподівалися, що «поки ми поїдемо, все закінчиться і ми повернемося» (жінка, 36 років, м. Миколаїв).

Аналіз відповідей респондентів показує, що домінуючими мотивами рішення залишити батьківщину були страх за своє життя, життя та фізичне чи психічне здоров'я своїх дітей. Деякі приклади відповідей: «Я боюся пострілу» (жінка, 45 років, м. Суми); «Ми зробили це через дітей, щоб вони забули про бомбосховища, щоб вони забули про стрілянину» (жінка, 45 років, Херсон - Суми); «Я як мати дуже переживала за свого сина» (жінка, 29 років, Вінниця); «Мені стало страшно за сім'ю» (чоловік, 52 роки, Дніпропетровська область). Відповідно домінуючим було бажання безпеки: «Це було бажано залишатися там, де безпечніше» (жінка, 36 років, Донецьк – Київ); «Вирішили поїхати за кордон, бо так безпечніше» (чоловік, 34 роки, Донецьк – Київ). Водночас у багатьох наративах звучали й інші мотиви, особливо економічні: «Коли почалася війна, я не мала матеріальної підтримки» (жінка, 32 роки, Київська область); «Я розуміла, що не буду мати роботу, я просто не могла заплатити за квартиру» (жінка, 43 роки, Донецьк – Київ). Крім того, розповіді респондентів про досвід своїх рідних і близьких, які не покинули Україну в перші дні і навіть місяці війни, свідчать про те, що вони виїхали значною мірою через економічні мотиви (економічна криза, безробіття, зростання цін та ін.) та згодом все ж таки залишили Україну. Були й ті, хто пов'язував рішення виїхати виключно з турботою про дітей і категорично заявляв, що ніколи б не виїхав з України, якби не діти. У молоді

до 30 років причини втечі дещо інші. Зокрема, згадувалося про неможливість бути корисним в Україні: «Що я могла зробити для України, окрім як передавати гроші Збройним силам України» (жінка, 21 рік, Луганська область – Київ) та занепокоєння власним майбутнім: «Чоловік сказав, що я маю подбати про своє майбутнє» (жінка, 29 років, Харків – Київ); «Треба було трохи рухатися далі, можливо, набратися життєвого досвіду» (жінка, 21 рік, Луганськ – Київ). Отже, втеча відбулася під впливом найрізноманітніших мотивів і з урахуванням різноманітних факторів.

В обох опитуваннях ставилося питання про причини вибору приймаючої країни. Більшість новоприбулих обрали Німеччину через те, що вони мають тут друзів та/або родичів (26% і 31% респондентів онлайн-опитування). Це виявилося вагомим фактором для українців обох статей і вікових груп. Жінки та люди середнього віку частіше, ніж чоловіки, згадували про наявність друзів. Молодь і люди старшого віку частіше обирали Німеччину через наявність родичів.

П’ята частина опитаних заявили, що потрапили до Німеччини випадково. Крім того, випадковий фактор знову виявився більш значущим для жінок і вікової групи від 30 до 49 років. 17% опитаних заявили, що приїхали до Німеччини в надії отримати підтримку, хоча очікування соціального захисту більш характерні для молоді та представників вікової групи від 50 до 59 років.

Для 11% опитаних при виборі Німеччини важливим був останній досвід життя чи подорожей у Німеччину або знання німецької культури та мови. Лише 6% опитаних обрали відповідь: «Тут я можу швидко знайти роботу». Слід зазначити, що чоловіки повідомляли про останні два фактори вдвічі частіше, ніж жінки. Крім того, 11% опитаних назвали інші причини вибору Німеччини як країни призначення. Це були рекомендації друзів чи знайомих, потреба в лікуванні, німецьке коріння родичів, а також заяви на кшталт «привезли волонтери», «тут можна знайти житло», «Польща була перенаселена».

Той факт, що українці обирали місце призначення в Німеччині переважно на основі наявності друзів чи родичів, підтверджує численні гіпотези про роль діаспори у виборі місця призначення та є важливою відмінністю від гуманітарної міграції з України. У той час як біженці, які прибули до Німеччини в період з 2013 по 2016 рік, розподілялися екзогенно, українські біженці могли вільно обирати місце проживання. Вони мали змогу вибрати для себе найзручніші місця та залишитися там, де, окрім їхніх друзів та родичів, які раніше емігрували до Німеччини, були також друзі та знайомі, які втекли від війни.

Якісні інтерв'ю показали, що на вибір Німеччини як приймаючої країни та конкретного місця проживання вплинула не лише наявність у Німеччині родичів чи друзів, а й те, що туди вже прибули інші знайомі українці. Зокрема, жінки без значного досвіду за кордоном розповідали про те, що їздили туди, де вже когось знали, бо боялися залишитися на самоті. Окремі респонденти зазначили, що до них уже приєдналися родичі, друзі та знайомі з України.

Результати якісного опитування показують, що «випадковий» фактор у виборі країни, ймовірно, перебільшений. Бо навіть ті, хто справді не знав, куди подітися, мали певні уявлення про Німеччину як про розвинену соціальну державу, яка піклується про людей. Певним чином це сприяло тому, що вони не залишилися, наприклад, у Польщі, а поїхали далі. Про це свідчить, наприклад, історія 52-річного чоловіка (з Дніпропетровської області), який із родиною перетнув кордон з Україною. Враховуючи пропозиції волонтерів, які координували подальший маршрут біженців з України до польського кордону, він подумав, яку країну йому вибрати, і був запрошений німецькою сім'єю, яка спеціально приїхала на кордон, щоб мати змогу забрати одну українську сім'ю. Погоджуючись на цю випадкову пропозицію, він припускав, що його діти-інваліди, які регулярно потребують медичної допомоги, швидше за все отримають її в Німеччині. Ті, хто свідомо їздив до Німеччини до родичів і друзів, додатково аргументували те, що

Німеччина демократична: «Тут живуть за одними правилами. Немає того, хто може все» (чоловік, 66 років, Полтавщина - Дніпропетровщина), і є соціальною державою: «Ми чули, що Німеччина пропонує найкращий соціальний пакет» (жінка, 34 роки, Сумська область – Київ); «Ми знали, що в Німеччині дуже хороша соціальна політика» (жінка, 29 років, Харків – Київ), де висока якість життя людей: «Німеччина найкраща за якістю життя» (жінка, 29 років, з Вінниці). Переваги якості життя, поваги до людських прав та гідності, українці значною мірою відчули протягом перших днів у Німеччині: такі моменти, як «Тут дуже добре з точки зору особистих кордонів, ніхто не буде проникати в душу, ні вчити жити», «Люди бережуть природу» (жінка, 36 років, Донецьк – Київ); «Дороги, інфраструктура стоять похвали» (чоловік, 66 років, Полтавщина – Дніпропетровщина); «Багато можливостей організувати дозвілля» (жінка, 29 років, Харків – Київ); «Спокійне, відповідне життя» (жінка, 29 років, Вінниця) згадуються у відповідях на питання про перше враження від Німеччини.

Подальші результати якісного дослідження підтверджують, що попередні знання Німеччини та німецької мови у багатьох випадках відігравали важливу роль у прийнятті рішення щодо вибору приймаючої країни. Багато згадували свій досвід перебування в країні (також як турист), співпрацю з німецькими партнерами та досвід вивчення німецької мови в школі чи в університеті. З 19 респондентів 11 вже відвідували Німеччину (і з восьми респондентів, які ніколи раніше не відвідували цю країну, троє взагалі ніколи не були за кордоном), а 6 мали досвід вивчення німецької мови в минулому. Досить показовим у цьому сенсі є висловлювання 34-річного батька трьох дітей (з Донецька – Києва): «Ми вже були тут, нам сподобалося, і я зрозумів, що є перспектива життя і роботи на довгий час». Або, дехто вибрав Німеччину в надії на німецьку медицину, як у випадку з 38-річною жінкою (з Харкова), якій на початку лютого пересадили нирку, або згаданий вище 52-річний батько дитини-інваліда (з Дніпропетровської області). Загалом можна сказати, що очікування соціальної допомоги в Німеччині було

додатковим чинником для деяких людей у виборі Німеччини як приймаючої країни. В окремих випадках респонденти висловлювали сподівання на працевлаштування в цій країні.

Також було наведено відповіді на запитання «Чи розглядали ви інші країни?» (крім Німеччини). Більшість опитаних біженців (57 %) розглядали лише Німеччину, а для деяких груп респондентів вибір країни призначення був навіть більш чітким. Це в першу чергу представники старшого покоління, особливо ті, кому за 60 років, з яких 80% відповіли, що для них є лише Німеччина. Ймовірно, вони приїхали до родичів або з родичами, тому що безальтернативність для цієї групи також більш очевидна, ніж для інших груп. Також зазначається, що ті, хто приїхав до Баварії, менше уваги приділяють іншим країнам, ніж ті, хто приїхав до інших частин Німеччини. Серед груп, які частіше розглядають інші країни, виділяються ті, хто приїхав з чоловіком або дружиною (48%). Альтернативи також частіше розглядали чоловіки, ніж жінки, люди середнього віку та люди, які проживають у сільській місцевості.

Серед меншості, яка вважала інші країни місцем призначення, багато були готові поїхати до Польщі (36%), де прийняли більшість біженців з України. Значно менше респондентів вбачають можливими цільовими країнами інші країни з великою українською діаспорою, США чи Канаду (16%), Чехію та Іспанію (по 10%) та Італію (8%). Також були згадані країни Балтики (5%) та інші країни Західної Європи (зокрема, Австрія, Велика Британія, Португалія, Фінляндія, Бельгія, Нідерланди та скандинавські країни).

Підсумовуючи, більшість українців приїхали до Німеччини в перші місяці чи тижні війни і переважно через присутність друзів чи родичів. Більшість опитаних українців хотіли приїхати лише до Німеччини і не розглядали інші країни.

У якісному та кількісному дослідженні ставилося питання про попереднє перебування та інтеграцію в Німеччині (питання щодо реалізації

основних прав осіб, які перебувають під тимчасовим захистом), а також про подальші плани та наміри біженців з України.

На даний момент біженці з України отримують тимчасове право на проживання в Німеччині на початковий термін на один рік (в окремих випадках на два роки). При такому способі не потрібно проходити процедуру надання притулку (але це можете зробити це в будь-який час), і також біженцям дозволено займатися як самозайнятою, так і найманою діяльністю (дозвіл на роботу). На момент опитування цим правом вже скористалися 66% опитаних, а ще 28% – очікують цього найближчим часом. Це значне покращення порівняно з ситуацією попередніх біженців, яким не дозволяли працювати в перші кілька місяців, вони отримували дозвіл на роботу лише за певних обставин і іноді мусили роками чекати на отримання дозволу на проживання в процесі отримання притулку.

Крім того, з початку березня до кінця травня українські біженці мали право на пільги відповідно до «Закону про пільги шукачів притулку», якими, згідно з опитуванням ifo, скористалися 83% біженців. Ще 11% сказали, що ще не отримували соціальних виплат, але сподівалися на них, і лише 6% опитаних не планували отримувати соціальні виплати. З 1 червня 2022 року всі українські біженці отримали базове забезпечення відповідно до Кодексу соціального страхування II. Очевидно, що така зміна норм призвела до автоматичного зростання рівня безробіття серед українців. У цьому контексті кількість українських шукачів роботи в Німеччині з початку війни зросла у 21 раз, а кількість безробітних – у 24 рази. Якщо у грудні 2021 року в Німеччині було зареєстровано 16 499 шукачів роботи та 7 982 безробітних українців, то в жовтні 2022 року їх було 352 363 та 196 772 відповідно [12].

Під час якісного опитування ставилися запитання щодо прав тих, хто перебуває під тимчасовим захистом. Більшість опитаних оцінюють свої права як людей під тимчасовим захистом і можливості в Німеччині як дуже добрі. Усі респонденти мають або очікують отримати тимчасовий захист, що відповідає даним онлайн-опитування, яке показало, що лише 5% не

розглядають цей статус [52]. Водночас дехто наголошує на дозволі на роботу: «Для мене найголовніше – це право на роботу… Я хочу працювати самостійно і ні від кого не залежати» (жінка, 32 роки, Київська область); «Я не можу уявити себе без роботи» (жінка, 43 роки, Черкаська область – Київська область) або «Моя зарплата рівнозначна соціальній виплаті, я не хочу почувати себе жертвою» (жінка, 43 роки, Донецька – Харківська область), інші – про право на інтеграцію (відвідування інтеграційних мовних курсів) та освіту їхніх дітей. Хоча батьки в опитуванні висловили задоволення навчанням своїх дітей у звичайних та інтеграційних класах, із захопленням ділилися деталями та порівнювали їх зі своїм досвідом в Україні, багато хто з них все ще планують свої власні інтеграційні курси. Лише один респондент відвідував інтеграційний курс на рівні А2 на момент інтерв'ю, решта або відвідували вступні курси для початківців, або думають про більш інтенсивні інтеграційні курси, або чекають на вступ до інтеграції або курси, пов'язані з роботою, або шукають місце в мовній школі. Щодо соціальних виплат, то більшість респондентів висловили задоволення їх розміром і зазначили, що «вони в основному покривають основні потреби» (жінка, 29 років, Харків – Київ) за умови безкоштовного проживання. Деякі, хто їх не очікував, оцінюють їх як «бонус» (жінка, 32 роки, Київ) або «чудову підтримку» (чоловік, 34 роки, Донецька – Київська область), або «Дає можливість не поспішати з роботою» (жінка, 29 років, Вінниця).

Результати якісного дослідження показують, що очікування українців щодо Німеччини, як приймаючої країни в цілому виправдалися, а рішення щодо Німеччини як країни перебування оцінюється як правильне. У багатьох ситуаціях переважають позитивні враження від країни та доброзичливості її людей, а також слова подяки. Звичайно, не всі задоволені умовами проживання. Багато людей не можуть звикнути до бюрократичних процесів, великої кількості паперових документів і тривалого очікування при реєстрації.

В рамках онлайн-опитування також було пряме запитання про плани респондентів на наступні два роки. В нашому розумінні у цьому питанні свідомо обрали відносно тривалий період часу, щоб визначити, хто хотів би повернутися в найближчі місяці і хто, зокрема, хотів би інтегруватися в німецький ринок праці. Респондентів також запитували про їхнє бажання працювати в Німеччині. Подібне запитання про плани на найближчі місяці також було поставлене в березневому опитуванні INFO GmbH, яке пропонувало більше варіантів відповідей.

Кількість людей, які планують переїхати в іншу країну, дуже мала (2% в обох опитуваннях). Слід зазначити, що серед українців домінує стратегія залишитися (52% бажаючих залишитися проти 47% бажаючих повернутися згідно з опитуванням ifo та 42% бажаючих залишитися проти 32% бажаючих повернутися за даними опитування INFO GmbH). Різні відсотки можна пояснити як часом проведення опитувань, так і вибором більшої кількості варіантів відповідей в опитуванні INFO GmbH. Той факт, що не всі українці хочуть залишатися в Німеччині, є основною відмінністю між цим рухом біженців і попередніми переміщеннями біженців, наприклад, у 2015 році.

Слід зазначити, що українці, які втекли до інших країн, можуть мати різні плани та наміри щодо подальшого перебування в країні. Як свідчать результати загальноєвропейського опитування Kantar Public [39], проведеного в червні-липні 2022 року, переважаючим довгостроковим наміром респондентів було повернутися в Україну, якщо вони почуватимуться там у безпеці (таку відповідь обрали 57% респондентів). Лише 8% респондентів сказали, що хотіли б якнайшвидше повернутися в Україну і стільки ж сказали, що хочуть залишитися за межами України. Крім того, майже чверть респондентів (24%) заявили, що ще не вирішили чи повертатимуться в Україну [39]. У цьому опитуванні використовувалися різні запитання та варіанти відповідей, тому порівняння результатів опитувань Info, INFO GmbH та Kantar Public не мало б сенсу. Однак значна різниця в планах респондентів свідчить про те, що перспектива залишитися в

Німеччині (а не в Польщі, Чехії чи іншій країні) є досить привабливою для українців.

Розподіл відповідей щодо перспективи залишитися в опитуванні ifo, яке репрезентує різні соціально-демографічні групи та категорії, дозволяє виділити окремі категорії українців, для яких стратегія залишитися в Німеччині є найбільш популярною.

Перш за все, слід зазначити, що чоловіки більше, ніж жінки (68% проти 51%) хочуть залишитися в Німеччині. Це можна пояснити, з одного боку, труднощами з виїздом/поверненням потенційних призовників, а з іншого – тим, що, за попередніми даними, більшість чоловіків перебувають у Німеччині з родинами, тоді як переважна більшість жінок живе в Німеччині без партнера. Розподіл відповідей на це запитання за різними віковими групами показує, що українці віком від 30 до 49 років частіше мають намір залишитися в Німеччині. Це відповідає працездатному населенню з дітьми. Натомість старше покоління частіше має намір повернутися в Україну. Примітно, що більше двох третин розлучених респондентів висловили бажання залишитися в Німеччині, що на відміну від інших категорій неодружених або людей без партнера (68% розлучених проти 49% неодружених і 42% вдівців).

Що стосується розподілу респондентів за рівнем освіти, то можна побачити, що як безкваліфіковані, так і кваліфіковані кадри бажають повернутися в Україну. З тих, хто має вищу освіту та середню освіту, більшість хоче залишитися в Німеччині. Дивлячись на фактор зайнятості в Україні, можна побачити, що існує значна тенденція залишатися в Німеччині серед самозайнятих осіб або підприємців (62%) та студентів, тобто молодих людей (73%, хоча було опитано лише 11 студентів). Ті, хто не працював в Україні (безробітні, пенсіонери та неповний робочий день), виявили менше бажання залишитися в Німеччині (по 45%).

Плани опитаних українських біженців багато в чому визначаються регіоном їхнього проживання на батьківщині. Більшою мірою, ніж їхні

співвітчизники, залишатися в Німеччині хочуть українці, які прибули з територій, контрольованих або спірних російською армією, а також біженці з півночі країни, яка була частково окупована або перебувала в зоні бойових дій у березні-квітні, вихідці з центру країни та столиці. Зокрема, 58% жителів східної України хочуть залишитися в Німеччині, тоді як представників центральної – лише 40%. Однак на частково окупованому півдні та на відносно спокійному заході можна спостерігати протилежну тенденцію: частка тих, хто хоче залишитися в Німеччині, становить 47% у першому випадку та 56% у другому випадку. Представники частково окупованого півдня бажають повернутися в Україну більше, ніж залишитися в Німеччині (51% проти 47%), тоді як серед представників далекого від зони бойових дій західного регіону спостерігається протилежна тенденція: 56% з них хочуть залишитися в Німеччині порівняно з 42%, які хочуть повернутися. Цікаво також, що опитані українські біженці, які оселилися в Баварії, більше за інших наполягають на поверненні на батьківщину (51% проти 47%). Бажання залишитися в Німеччині більшою мірою висловили ті, хто оселився у східних федеральних землях (57%). Крім того, здається, що українці більше хочуть залишитися в містах (54% і 55% відсотків у великих і середніх містах), ніж у сільській місцевості та малих містах (47% і 49%).

Не менш цікавим є аналіз розподілу відповідей респондентів за категоріями дати в'їзду та супроводжуючих осіб. Примітно, що частка тих, хто хоче залишитися в Німеччині, тих, хто прибув рано (в перший тиждень війни) – 59%, і тих, хто прибув відносно пізно (на третьому місяці війни) 65% , є більшим. Слід враховувати відносно невелику кількість людей у цих категоріях. Аналіз розподілу відповідей у категорії «супровід» закономірно показує високу частку людей, які приїхали до Німеччини в супроводі чоловіка/дружини (68%). Навіть серед тих, хто приїхав з дітьми, частка бажаючих залишитися вища, ніж серед усіх респондентів (54% проти 52%).

Результати глибинних інтерв'ю також показали, що плани залишитися в Німеччині обумовлені різними мотивами: дехто довго шукав спосіб виїхати

з України та бачив ситуацію, що виникла, як можливість отримати досвід за кордоном. Друга група боїться повертатися в Україну з міркувань безпеки (зокрема фінансової). Третя група не має куди повертатися, тому що місце проживання знищено і там вже неможливо нормально жити. Ці різні мотиви, безсумнівно, вплинуть на швидкість і успіх інтеграції в Німеччині. Крім того, серед біженців, які хотіли повернутися в Україну, є ті, хто зацікавлений в інтеграції, роботі та новому досвіді і міг би скористатися цим після повернення. Крім того, є жінки, які прагнуть возз'єднатися зі своєю сім'єю (незалежно від країни).

У рамках кількісного та якісного опитування ifo респондентів попросили оцінити, скільки зі 100 українців, які прибули до Німеччини після 24 лютого, залишатимуться там наступні два роки. Передбачалося, що опитування будуть засновані на досвіді і планах їхніх знайомих і друзів, а отримані дані порівнюються з оцінками власних планів. Цікавим є той факт, що середній показник усіх відповідей на запитання про плани інших українців становить 39% (порівняно з 52% респондентів, які висловили власні плани залишитися в Німеччині). Це чітко свідчить про те, що респонденти недооцінюють плани інших залишитися в Німеччині порівняно зі своїми планами. Це явище знайшло відображення і в якісних інтерв'ю з українцями. Респонденти часто розповідали про свою унікальну ситуацію та досвід і вважали, що інші не мають необхідних знань, ресурсів чи досвіду, щоб залишитися в Німеччині.

Ми вважаємо доцільним порівняння відповідей усіх респондентів та категорії респондентів, які планують залишитися в Німеччині, і тих, хто хоче повернутися в Україну. Чітко можна відстежити, що на оцінку шансів інших залишитися в Німеччині певною мірою впливають і власні наміри респондентів. Іншими словами: серед тих, хто планує залишитися в Німеччині принаймні на два роки, значно більше людей, які вважають, що більшість залишиться в Німеччині, і навпаки.

Зазначимо, що кількість українців, які залишаться в Німеччині, залежатиме від багатьох інших факторів. Серед іншого, ключову роль відіграватиме не лише тривалість війни, а й можливий дозвіл на виїзд чоловіків призовного віку в Україні, який в Україні активно обговорюється на законодавчому рівні. Деякі учасники якісного дослідження заявили, що хотіли б залишитися в Німеччині, якби їхні чоловіки могли наслідувати їхній приклад. Звичайно, майбутні перспективи проживання в Німеччині також відіграватимуть роль, оскільки наразі це обмежено одним роком (у деяких випадках двома роками) з тимчасовим правом на проживання. Свою роль відіграватимуть і конкретні заходи щодо інтеграції в суспільство та німецький ринок праці, їх прийнятність та ефективність для українців.

Водночас результати якісного дослідження показують, що очікування та позитивний досвід поселення в Німеччині після 24 лютого опитаних українців не мають великого впливу на рішення залишитися в Німеччині чи повернутися в Україну. Для тих, хто висловив намір залишитися в Німеччині, досвід знайомства з країною до війни, міжкультурні навички, набуті в минулому (особливо знання німецької та англійської мов), а також особисті обставини та сприйняття подій у Україна відіграє важливу роль.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ, ЗОКРЕМА МОЛОДІ ДО НІМЕЦЬКИХ РЕАЛІЙ

24 лютого 2022 року жителі України стикаються з «комплексною травмою», яка поєднує багаторазові травми, часто послідовні. Ці люди постійно зазнають кількох форм травми: страху втратити життя та/або свободу, горя, розлуки з родиною, соціальної ізоляції, соціального розладу та вимушеної міграції тощо. Навіть коли ці дії відбуваються в ізольованій формі, вони мають довгострокові наслідки для психологічного та фізичного здоров'я людини.

Можна собі тільки уявити з яким особливим хвилюванням респонденти розповідали про ту частину свого життя, яка залишилася в Україні, згадували рідних і близьких в Україні. Деякі чоловіки та батьки опитаних жінок служать у Збройних Силах України, беруть участь у територіальній обороні або працюють волонтерами. «Я пишаюся тим, що мій чоловік захищає нашу державу. Це його рішення, і це його право і обов'язок боронити свою країну», – сказала про свого чоловіка 36-річна жінка (Донецька – Київська область), яка вдруге тікає від війни. Варто зазначити, що не кожна жінка готова відпустити рідних на війну, а деякі готові на все, щоб цього не сталося. Наприклад, ще одна 43-річна біженка з війни (з Донецька – Харкова) доклала значних зусиль, щоб її 21-річний син, який «хотів залишитися і відбудовувати Харків», покинув Україну через російський кордон. Вона ризикувала власним життям і життям своїх двох неповнолітніх синів. Варто зазначити, що наразі чоловіки та сини багатьох респонденток призовного віку не залучаються до армії та критичної інфраструктури країни, але все одно не можуть покинути Україну та приєднатися до своїх родин. Особливо це непокоїть жінок, які прагнуть швидшого возз'єднання сім'ї в Німеччині чи Україні та розглядають різні способи досягнення цієї мети. Як наслідок, ця

група жінок щодо намірів залишитися в Німеччині та інтегруватися на німецький ринок праці є найбільш невизначеною. Загалом, очікувано, жінки, чоловіки яких залишилися в Україні, виявили бажання повернутися додому. Але не всі поспішають якомога швидше повернутися в Україну. Є також люди, зацікавлені в адаптації та інтеграції, які хотіли б повернутися на батьківщину зі знаннями німецької мови та досвідом роботи: «На даний момент ми залишаємося тут і намагаємося бути якомога кориснішими для Німеччини. Я хочу вивчити мову, я хочу подружитися і, можливо, працювати з німцями», – зазначає 36-річний респондент (з Донецька – Києва) або «Я хочу повернутися, але тут я зараз вирішую знайти роботу», – каже 46-річний біженець з Харкова.

На щастя, ніхто з опитаних не втратив рідних на війні, але багато близьких друзів і знайомих втратили. Крім того, багато хто зазнав матеріальних втрат, втратив роботу та доходи. Зокрема, переважна більшість респондентів, які працюють в Україні, повідомили про те, що їх відправляли в тривалу неоплачувану відпустку або звільняли через те, що вони не можуть виконувати свої обов'язки дистанційно. Також підприємці повідомили, що припинили свою діяльність. Деякі респонденти втратили свої домівки. Зокрема, 43-річна співрозмовниця втратила будинок в Ірпені, який купила лише два роки тому. Недобудований будинок іншої 38-річної респондентки з Харкова був значно пошкоджений, а ще одна 21-річна мешканка Києва повідомила про втрату сімейного будинку в Луганській області, де вона виросла і де донедавна жила її бабуся. Ті, хто не пережив втрати рідних та нерухомого майна, говорять про психологічні чи моральні втрати на кшталт «неможливості прожити своє життя» (жінка, 29 років, з Вінниці), «порушена структура нормального життя» (жінка, 45 років, із Сум), «порушений спокій і моральний стан» (жінка, 32 роки, Київ) або «Я мала плани… Я втратила час» (жінка, 29 років, Харків – Київ) та «кожен відчуває моральні втрати» (жінка, 31 рік, зі Львова).

І причетність до їхніх планів (26% респондентів не згадали у своїх заявах тривалість війни)

Також в опитуваннях ставилося запитання: «Який ваш особистий прогноз щодо тривалості війни та її наслідків?».

Питання щодо особистих прогнозів тривалості війни та її наслідків ставилися як у відкритій форму у якісних інтерв'ю, так і в онлайн-опитуванні, тому відповіді на них також потребують якісної інтерпретації. На нашу думку це запитання мало перевірити гіпотезу про зв'язок між планами українців залишитися та їхніми оцінками тривалості війни та її наслідків. Були як короткі відповіді, які включали конкретний період часу або вказівки на кшталт «незабаром», «довго» чи «жахливі наслідки», так і довгі відповіді, які відображали причини, обставини війни, зацікавлені сторони, особисті долі, майбутнє України та світу тощо. Примітно, що три чверті учасників онлайн-опитування висловили різні думки щодо тривалості війни і лише близько третини надали інформацію про її наслідки чи інші аспекти.

Аналіз відповідей щодо тривалості війни показує, що більшість респондентів не очікують швидкого закінчення війни і більше третини вважають, що війна триватиме більше двох років. У якісному дослідженні відповіді респондентів розподілилися подібно до відповідей у кількісному дослідженні. Як в онлайн-опитуванні, так і в якісних інтерв'ю найчастіше звучали такі відповіді: «У кращому випадку це закінчиться в разі смерті Путіна» (чоловік, 66 років, Полтавська область); «Це не закінчиться, поки російський уряд не буде відсторонили від влади» (жінка, 29 років, Вінниця) або «Спочатку була надія, що все скоро закінчиться, а потім…» (жінка, 36 років, Миколаїв) або «Це займе дуже багато часу» (жінка, 38 років, з Харкова). Можна висунути гіпотезу про зв'язок між планами українців залишитися в Німеччині та оцінками тривалості війни. Серед тих, хто планує повернутися в Україну, насамперед ті, хто розраховує на скоріше закінчення війни. Навпаки, серед тих, хто планує залишитися в Німеччині, відносно небагато очікують швидкого закінчення війни. Тим не менш, результати

свідчать про те, що деякі респонденти планують своє майбутнє незалежно від подій в Україні.

Значно менше учасників онлайн-опитування прокоментували наслідки війни. Відповідні відповіді на відкриті запитання онлайн-опитування ми оцінювали методом контент-аналізу. Зокрема, було досліджено три категорії аналізу – загальний тон висловлювань, висловлювання про результати війни і висловлювання про наслідки війни.

Наявні дані показують, що висловлювання, які містять більше змістовної інформації, ніж просто оцінки тривалості війни, зазвичай емоційно забарвлені (лише поодинокі висловлювання містили відносно нейтральні коментарі) і рідко містять конкретні твердження про результат війни. Хоча невелика частина респондентів сподівається на швидке припинення війни, кількість позитивних тверджень, які містять віру, надію та оптимізм, трохи перевищує кількість негативних тверджень, які містять розчарування, страх чи песимізм. Серед негативних висловлювань рідко зустрічаються згадки про поразку України. Навпаки, майже половина позитивних висловлювань вказує на перемогу України. Деякі респонденти не обмежувалися прогнозами наслідків війни в Україні, а висловлювали очікування зміни режиму в Росії і навіть розпаду РФ.

Відповіді з онлайн-опитування та глибинних інтерв’ю показують, що віра в перемогу України існує навіть на тлі досить песимістичних прогнозів щодо тривалості війни та її наслідків. У перемогу України вірить і багато людей, які чекають тривалої війни і планують будувати майбутнє в Німеччині.

Примітно також, що ще більше надії, патріотизму та національної гордості міститься у відповідях на запитання глибинних інтерв’ю про бачення майбутнього України: «Все буде чудово» (жінка, 32 роки, Київська область); «Все буде набагато краще, ніж до війни, тому що багато людей усвідомили себе як націю» (жінка, 36 років, Донецьк – Київ); «Україна встане і досягне колосальних продажів» (жінка, 29 років, Вінниця); «Це буде зовсім

інша країна, справжня нація» (чоловік, 35 років, Івано-Франківськ); «Країна буде дуже заможною і швидко розвиватиметься» (жінка, 34 роки, Суми – Київ); «Зло має померти і народитися щось нове» (жінка, 31 рік, Львів). Водночас деякі з тих, хто не планує повертатися в Україну, по-іншому відповіли на питання про майбутнє: «Україна як держава так і не склалася» (чоловік, 52 роки, Дніпропетровська область); «Думаю, все це буде провалено» (жінка, 43 роки, Черкаська – Київська обл.); «Там все розграбували… нічого немає… всі змогли виїхати» (жінка, 38 років, Харків) та «Немає і не буде єдиної України» (жінка, 43 роки, Донецьк – Харків).

Як і очікувалося, у висловлюваннях про наслідки війни на різних територіях негативні наслідки згадувалися частіше, ніж позитивні очікування.

Переважна більшість тих, хто говорив про конкретні наслідки, називали негативні наслідки для української економіки. Деякі відповіді згадували економічну кризу, безробіття, бідність, зростання цін, підвищення податків і відсутність перспектив економічного зростання. Водночас частина опитаних висловила сподівання на пожвавлення економіки, бізнесу та створення нових робочих місць. Друге за поширеністю місце посіли інфраструктурні наслідки. Окрім згадки про руйнування та пошкодження житлових, промислових та громадських будівель, були позитивні очікування від реконструкції (кількість позитивних очікувань була найбільшою у цій сфері). Третіми за згадуваністю були територіальні наслідки: окрім згадок про втрату або неможливість повернення втрачених територій, були численні очікування повернення втрачених територій. Далі згадувалися здебільшого негативні демографічні наслідки (втрата чоловіків та міграція) та інші людські, психологічні та соціальні наслідки війни (зокрема, хвороби, психічні розлади, зростання злочинності та відсутність життєвих перспектив). На особливу увагу заслуговують зазначені глобальні наслідки (загроза третьої світової або ядерної війни, руйнація світового порядку та системи світової безпеки), а також політичні наслідки для України (серед

позитивних наслідків - вступ України до ЄС чи НАТО) та відповідні реформи адміністративної системи, серед негативних наслідків – зростання корупції та загроза ракетних ударів у майбутньому. На фоні очікування перемоги та надії на відродження України в майбутньому значна частина опитаних все ж усвідомлює негативний вплив війни на економіку та суспільство. Це, очевидно, впливає на плани та наміри українців.

Водночас результати якісного опитування показують, що не лише прогнози щодо тривалості війни та її наслідків, а й глибше закріплена у свідомості структура ідентичності, яка має сильний вплив на вибір майбутньої життєвої стратегії. У рамках якісного опитування було поставлено серію запитань-маркерів ідентичності (про значні історичні події (з проханням охарактеризувати ці події, назвати героїв та антигероїв), про сприйняття «свого» та «чужого» та про важливі для респондентів свята (в тому числі й українські). Проведене дослідження показує, що для багатьох опитаних із яскраво вираженою українською національною ідентичністю (тих, хто називає українські історичні події в контексті державотворення та вшановує українські свята) питання повернення для України має особливе значення. Ті, хто не мають достатньо розвиненої національної ідентичності, частіше замислюються про те, щоб провести своє майбутнє в Німеччині. Однак є деякі винятки: ті, хто мають достатньо розвинену, з однієї сторони європейську ідентичність, і водночас, з другої українську ідентичність, міркують про можливість побудувати своє життя в Німеччині та розглядають можливість повернення в Україну в майбутньому. Відповіді цієї категорії респондентів на питання про майбутнє України вирізнялися великою надією, патріотизмом і національною гордістю.

Хоча, за даними Інституту досліджень ринку праці та професійної підготовки, українці, зокрема молоді люди в Німеччині інтегрувалися на ринок праці повільніше, ніж інші групи мігрантів до початку війни, і досягли вищого рівня зайнятості лише після тривалого періоду проживання [11], інтеграція є іншою для біженців війни. Шанси українців інтегруватися на

німецький ринок праці залежать від багатьох факторів. Ключову роль відіграє готовність до роботи самих молодих кадрів, яку опитували в рамках онлайн-опитування ifo.

В результатах опитування демонструється висока готовність молоді працювати у Німеччині: лише 10% опитаних сказали, що не мають можливості чи бажання працювати. Ще 16% хочуть працювати, але оцінюють свої шанси на німецькому ринку праці як низькі. Серед них багато людей, які мало або взагалі не брали участі в ринку праці в Україні. Крім того, частка перших і других відповідей найбільша серед українських безробітних, пенсіонерів і людей старше 60 років. Зокрема, 75% пенсіонерів, 43% безробітних і 46% тих, кому за 60 років, обрали один із двох варіантів відповіді. Крім того, 24% працівників, які працюють неповний робочий день в Україні, і 18% людей віком від 40 до 59 років оцінюють свої шанси знайти роботу в Німеччині як низькі.

Решта 74% молодих респондентів, які висловили бажання працювати в Німеччині, це ті, хто готовий працювати виключно на своїй роботі або вже працює на своїй роботі (42%), а також ті, хто готовий працювати нижче своєї кваліфікації або вже працює (32%). Серед 74% готових працювати є й ті, хто вже реалізував свої наміри або реалізує їх найближчим часом (22% респондентів уже працюють або працевлаштовуються), і ті, хто готовий працювати, але ще не шукали роботу або тільки почали її шукати (52%), 16% опитаних сказали, що вже працюють або скоро працюватимуть. Частка таких людей вища серед самозайнятих осіб або підприємців (24%) і трохи вища серед чоловіків і молодих людей віком до 29 років. Респондентів також просили вказати професію, якою вони вже працюють або планують працювати найближчим часом. Найчастіше згадується професія вчителя (27%), інші професії, що представляють різні галузі економіки, згадуються не більше трьох разів.

Крім того, 6% респондентів сказали, що вони працюють нижче своєї кваліфікації або скоро будуть це робити. Трохи більше було серед молоді та

студентів. Найчастіше тут згадувалась робота прибиральника чи помічника на кухні, на будівництві чи заводі.

Найбільш поширені відповіді у категоріях тих, хто хоче працювати, але ще не шукав роботу або тільки почав шукати роботу з відповідною кваліфікацією або некваліфіковану роботу (по 26% у кожному випадку). Примітно, що серед чоловіків та осіб до 29 років і старше 50 років більше тих, хто бажає працювати нижче своєї кваліфікації, ніж в інших категоріях. З іншого боку, самозайняті люди, студенти та люди середнього віку більше зацікавлені в роботі, яка відповідає їхнім кваліфікаціям.

Цікавими є і відповіді на питання, хто висловлював намір залишитися в Німеччині, повернутися в Україну чи переїхати в іншу країну протягом двох років. Видно, що серед тих, хто планує залишитися в Німеччині або переїхати в іншу країну, частка тих, хто вже працює або скоро буде працювати, значно вища, ніж серед тих, хто має намір повернутися. Крім того, з тих, хто хоче залишитися в Німеччині, близько 40% готові працювати або вже працюють нижче своєї кваліфікації (32% і 7%). Проте більшість із них (47%) прагнуть до кваліфікованої роботи за фахом, лише 4% заявили, що не можуть або не хочуть працювати, а 11% сумніваються, що зможуть знайти роботу в Німеччині. Серед тих, хто планує повернутися в Україну чи переїхати в іншу країну, значно більше тих, хто не планує працювати або чиї власні шанси знайти роботу оцінюються як низькі (38% і 50%). Крім того, найменшою є частка тих, хто готовий працювати нижче своєї кваліфікації (до 25%).

Результати якісного опитування дозволяють більш точно визначити ступінь такої готовності та висвітлити основні проблеми та перешкоди на шляху працевлаштування.

Насамперед зазначимо, що з 19 осіб, які взяли участь у якісному дослідженні, 14 осіб мають вищу освіту (що узгоджується з даними кількісних опитувань та уявленням про високий рівень освіти в Україні в міжнародне порівняння) і четверо людей працювали в Німеччині на момент

опитування (двоє з них як некваліфіковані робітники). Кваліфікована робота двох працюючих респондентів (як німецького вчителя та соціального працівника) було пов'язано з опікою українців, які прибули до Німеччини. Ще двоє людей із психологічною підготовкою заявили, що підтримують українців на волонтерських засадах. Результати онлайн-опитування також свідчать, що серед українців, які змогли працювати в Німеччині в перші місяці перебування, велика частка вчителів, які працюють з українськими дітьми. Від багатьох з них не вимагають знання німецької мови для виконання своїх завдань або вони використовують англійську мову, коли їхня діяльність контактує з місцевим населенням. Надії на працевлаштування найближчим часом висловили представники професійних груп, таких як IT-інженери, веб-дизайнери, веб-аніматори та архітектори, які на момент опитування першими спостерігали за ринком праці та у яких були спроби знайти роботу. Для ілюстрації наведемо думки 29-річного вінницького архітектора: «Я добре знаю, що моя сфера підійде навіть без знання мови – це технічні креслення. Я міг би працювати таким собі асистентом. Зазвичай архітектори не обтяжують себе такими дрібними замовленнями. Я міг би зайняти цю нішу і далі розвивати свою кар'єру». Іншим прикладом є досвід веб-дизайнера з Київської області, який працював підприємцем в Україні: «Я постійно в пошуку роботи. У мене вже були пропозиції, але всі вони стосуються позаштатної роботи. Якщо я не зможу підписати контракт у найближчі кілька тижнів, я працюватиму на себе». Результати онлайн-опитування також підтверджують, що серед тих, хто вже знайшов роботу або близький до її знаходження, є також технічні та IT-спеціалісти, які часто працюють англійською мовою та мають універсальну кваліфікацію.

Представники інших сфер діяльності (серед респондентів економісти, юристи, менеджери, гуманітарії, психологи та інші). Як правило, вони ще не активно шукають роботу. Вони стурбовані високими мовними вимогами для цих робіт, існуванням суттєвих відмінностей у роботі та часто відсутністю відповідних знань і досвіду. Представники цих професій, які виявили

зацікавленість в інтеграції в німецький ринок праці, часто виявляли високу готовність вчитися, здобувати додаткові кваліфікації або навіть брати іншу подібну професію. Було серед них і багато тих, хто не був готовий працювати нижче своєї кваліфікації чи виконувати некваліфіковану роботу. Для ілюстрації візьмемо випадок 34-річного психолога з Києва: «З моєю підготовкою – буде важко... Я про все розпитав і мені трохи сумно. Але я відразу почав займатися волонтерством. Даю людям безкоштовні поради для власної самореалізації. Пізніше я подумаю про навчання якійсь спеціальності». Хоча деякі з них не відкидають можливості перекваліфікації в разі потреби, вони не втрачають надії на відносно швидке працевлаштування у своїх професіях та зосереджені переважно на вивченні мови. «Я думаю, що зараз дуже вдалий час. Я буду стежити за відкритими позиціями, які мені вже підходять. І раптом я знадоблюся на своєму нинішньому рівні мови. Але головне – удосконалювати мову протягом року», – каже 35-річний менеджер (з Івано-Франківська).

Серед опитаних некваліфікованих робітників одна жінка працює продавщицею на заправці на повний робочий день, а друга – помічником у ресторані на вихідних. Ці двоє респондентів мають вищу освіту та певні знання іноземних мов і сприймають свою поточну роботу як тимчасову. Зокрема, 21-річна дівчина, яка працює на заправці каже: «Я не буду працювати на заправці вічно, у мене є щось на кшталт амбіцій», і вона хоче «поліпшити свою німецьку і спробувати себе тут в ІТ». Ще одна 32-річна жінка (з Київської області) вже «шукає іншу роботу, щоб я могла працювати не тільки у вихідні». Вона хотіла б працювати з клієнтами, але зізнається, що «без знання німецької було б важко». Двоє інших респондентів із професійною освітою (одна з яких володіє англійською) заявили, що вже отримували пропозиції попрацювати на кухні, одна з них сказала, що готова буде зайнятися цією роботою найближчим часом. Інші готові працювати, якщо вдасться отримати місце в дитсадку для своєї дитини.

Результати онлайн-опитування також свідчать, що українські некваліфіковані працівники переважно зайняті на кухні, будівництві та виробництві. Крім того, відповідаючи на питання про можливості працевлаштування інших українців, які приїхали до Німеччини, більшість респондентів зазначили, що є багато можливостей виконувати некваліфіковану роботу: «Якщо ви погоджуєтеся на низькооплачувану роботу по 12 годин на добу на якомусь складі, то потім тут не проблема знайти таку роботу» (жінка, 32 роки, Київська область). Однак не всі готові виконувати таку роботу. Хтось вказує на стан здоров'я, але більшість не готові через амбіції: «Я готовий вчитися вночі, бути обмеженим у грошах, але вважаю безглуздо витрачати весь свій час на розвантаження вагонів» (чоловік, 34 роки, Донецьк – Київ) або «Я не хочу цього робити, тому що для мене це буде утиск моєї самоповаги» (жінка, 31 рік, Львів). Крім того, як показують дані якісного опитування, знання мови та принаймні певний рівень англійської також необхідні для некваліфікованих робіт. На жаль, не всі українці володіють іноземними мовами, оскільки можливості володіння іноземними мовами в Україні значно менші порівняно з Німеччиною і, на думку багатьох респондентів, мовний бар'єр є основною перешкодою для інтеграції на німецький ринок праці.

Учасники якісного опитування, які ще не намагалися знайти роботу, показали різне ставлення до працевлаштування в Німеччині: «Якщо нам доведеться залишитися довше, можливо, доведеться працювати. Важко буде прожити на соціальні виплати, які нам обіцяла Німеччина. Але без знання мови також важко буде знайти роботу» (жінка, 45 років, Херсон – Суми); «Якщо є бажання, то можна знайти роботу» (чоловік, 66 років, Полтавщина – Дніпропетровська область) або «Думаю, проблем з роботою не буде. Принаймні там, де я живу – у одних є своя пральня, у інших – кейтеринг. Постійно потрібні працівники» (жінка, 36 років, Миколаїв). Люди, які мають різні плани щодо подальшого перебування в Німеччині, по-різному ставилися до працевлаштування - одні мріють якнайшвидше повернутися в

Україну, інші налаштовані залишитися або принаймні не поспішають повертатися в Україну.

Але не всі, хто планує повернутися в Україну, скептично ставляться до пошуку роботи в Німеччині. Серед них є бажаючі працювати, наприклад, 36-річний веб-аніматор з Києва: «Я зараз не можу працювати на повний робочий день, але я готовий на віддалений підробіток. Я розіслав своє резюме, але німецькі компанії ще не зробили мені жодних пропозицій. Я чекаю, коли моя мова покращиться, і я думаю, що мої шанси зростуть через півроку» [33].

Крім того, ті, хто націлений на повернення в Україну, дуже рідко бажають виконувати некваліфіковану роботу: «Я не готовий мити посуд... Я хочу вивчити мову і шукаю роботу за спеціальністю, з дітьми, в школі» (жінка, 45 років, Суми). Ті, хто планує залишитися в Німеччині, виявляють більше бажання займатися некваліфікованою роботою: «Треба з чогось починати, це мій підхід. А потім з'являються люди, яких ти знаєш, які можливо допоможуть, тож треба вчить мову і можна підніматися по кар'єрних сходах» (чоловік, 66 років, Полтавщина – Дніпропетровщина). Водночас серед тих, хто хоче залишитися, є й ті, хто не шукає роботу активно: «Згоден на некваліфіковану роботу в Німеччини. Все буде залежати від того, що мені запропонують» (чоловік, 52 роки, Дніпропетровська обл.) [34].

Наведені вище заяви про досвід та наміри українських біженців інтегруватися на німецький ринок праці підтверджують, що більшість із них налаштовані знайти роботу в Німеччині. Вони керуються різними мотивами: одні хочуть інтегруватися в німецьке суспільство, інші хочуть отримати цінний досвід, який можна взяти з собою в Україну, а треті просто не хочуть бути тягарем – «Щоб мені ніхто не сказав, що я живу за рахунок інших» (жінка, 43 роки, Донецьк – Харків). Однак невелика частка тих, хто не хоче працювати, визнає, що вони повинні працювати і що витрати на життя не можуть бути профінансовані в довгостроковій перспективі за рахунок соціальних виплат (жоден з респондентів прямо не сказав, що не хоче

працювати, але багато згадував про небажання інших українців це робити). Основними перешкодами для працевлаштування є відсутність необхідних мовних навичок, відсутність відповідних знань і досвіду серед висококваліфікованих нетехнічних фахівців і недостатня мотивація виконувати некваліфіковану роботу. Мало хто сказав, що вони не можуть працювати через обмежений догляд за дітьми.

Насправді хороші шанси отримати роботу мають лише IT-фахівці та деякі технічні спеціалісти, які вміють працювати англійською мовою, вчителі, які вміють працювати з українськими дітьми рідною мовою, та люди, які готові виконувати некваліфіковану роботу (без необхідних знань мови). Глибинні інтерв'ю також показали, що низька оцінка можливостей працевлаштування також пов'язана з нерозумінням практик пошуку роботи, відразою до некваліфікованої роботи та, в деяких випадках, відсутністю мотивації інтегруватися в Німеччині. Крім того, виявилося, що схожі страхи та проблеми мають і ті, хто бажає працювати лише за фахом у Німеччині. Люди цієї категорії мають найменше конкретних уявлень про можливе працевлаштування в Німеччині і потребують особливої підтримки. За даними кількісного опитування, ця група велика: більше чверті всіх респондентів і близько третини респондентів віком від 30 до 49 років, які працювали в Україні, потребують спеціальної допомоги в пошуку роботи. Представники цієї категорії в якісних інтерв'ю говорили про необхідність термінових мовних курсів і консультацій (ідеально – рідною мовою). Крім того, дехто говорив про необхідність подальшого навчання та, можливо, перепідготовки.

З 2016 по 2018 рік Баттісті, Гізінг і Лаурентьєва [6] досліджували, наскільки заходи підтримки біженців, які шукають роботу, можуть сприяти досягненню вищих рівнів зайнятості. З 400 біженців, які шукали роботу в околицях Мюнхена, які зіткнулися з труднощами в пошуку роботи, більшість вказали на мовні перепони (69%), за якими йдуть проблеми з процесом пошуку (38%) і бюрократичні перешкоди (10%). Цікаво, що лише 31% використовував центр зайнятості для пошуку роботи, тоді як 44%

покладалися на мережу друзів і родину для пошуку роботи. У рамках дослідницького проекту Баттісті, Гізінг і Лаурентьєва [6] резюме випадково відібраних 50% учасників опитування були надіслані компаніям із відповідними вакансіями. Через рік біженці, чиї резюме були надіслані компаніям, мали на 12% пунктів більше шансів отримати роботу. Кращі пропозиції підтримки (наприклад, також рідною мовою), ймовірно, могли б ще краще використати потенціал українців.

Високий рівень освіти українців не завжди сприяє швидкій інтеграції на німецький ринок праці. Це також може бути перешкодою, оскільки деякі українці не бажають працювати нижче своєї кваліфікації. Крім того, їм часто не вистачає необхідних мовних знань і навичок для роботи за фахом. Водночас слід зазначити, що серед українців, які раніше емігрували до Німеччини, чимало тих, хто працює нижче своєї кваліфікації, про що свідчать дані Федерального агентства праці щодо рівня освіти та рівня вимог до виконуваної роботи. У 2021 році 40% українців були науковцями (це значно більше порівняно з німцями (19%) та іншими іноземцями (17%). Однак лише 33% були працевлаштовані як експерти та спеціалісти [12].

Аксой, Путваара та Шікора [3] досліджують причинний вплив місцевого безробіття та ставлення до іммігрантів на момент прибуття на успіхи інтеграції біженців, зосереджуючись на шукачах притулку, які прибули до Німеччини між 2013 і 2016 роками. Високий рівень безробіття та негативне ставлення самостійно впливають на економічну та соціальну інтеграцію біженців. У цьому відношенні українські біженці мають набагато кращу стартову позицію, ніж раніше прибулі біженці: вони можуть вільно вибирати, де вони хочуть жити, і можуть уникати регіонів з високим рівнем безробіття. Крім того, загальне ставлення до українських біженців часто є позитивним, що сприяє їх економічній та соціальній інтеграції.

ВИСНОВКИ

Результати аналізу феномену адаптації українських біженців свідчать про різноманітність адаптаційних стратегій поведінки українців, які перебувають у Німеччині через війну, а також про їхню поведінку на німецькому ринку праці. Ці стратегії можна розділити на шість основних типів.

Тип 1 демонструє пасивне очікування повернення в Україну, що особливо характерно для жінок з дітьми, чоловіки яких залишилися в Україні, які не мають або майже не мають міжнародного досвіду та не володіють іноземними мовами.

Особи з такою поведінкою відчайдушно хочуть якнайшвидше повернутися в Україну, але їхні родичі в Україні наполягають на тому, щоб вони поки що залишалися в Німеччині. Усе їхнє життя (друзі, робота, квартира, хобі) залишилися в Україні, і вони не мають мотивації інтегруватися в німецьке суспільство: в основному вони спілкуються з іншими українцями та не мають інтересу до вивчення мови, не мають уявлення про працевлаштування в Німеччині, не виявляють до цього інтересу та вказують на бажання працювати лише за фахом або обмежені шанси на ринку праці. Деякі з них визнають, що мають працювати, і погоджуються виконувати роботу, пов’язану з тяжким трудом, або некваліфіковану роботу як міні-роботу.

Тип 2 демонструє мотивоване очікування повернення в Україну, характерне для людей з активною життєвою позицією, міжнародним досвідом та сильною національною ідентичністю. Серед них є жінки з дітьми, чоловіки яких перебувають в Україні залишилися і самотні жінки. Вони мають соціальну та професійну мережу в Україні і є місце, куди вони хочуть і можуть повернутися. Люди з такою поведінкою не готові

повертатися в Україну, поки там небезпечно, і хочуть провести час у Німеччині так, щоб це було корисно для їхнього майбутнього та майбутнього їхніх дітей. Вони зацікавлені в інтеграції в німецьке суспільство та в пошуках контактів з місцевим населенням. Вони намагаються якнайшвидше розпочати інтеграційні курси або курси, пов'язані з роботою, і шукають насамперед можливості працевлаштування за своєю професією. Крім того, деякі з них (як і деякі з першого поведінкового типу) думають про майбутнє навчання і навіть життя в Німеччині для своїх дітей.

Ми називаємо тип 3 «пошук себе і свого місця». Така поведінка характерна для людей, які раніше не думали про життя за кордоном і вважають за краще повернутися в Україну. Якщо інтеграція буде успішною або необхідною, вони подумають про те, щоб залишитися в Німеччині або навіть виїхати в іншу країну. Вони вільні у виборі свого життєвого шляху, тому що у них ще немає сім'ї чи нерухомості або тому, що вони хочуть почати все заново після розлучення чи інших життєвих обставин. Представники цього типу поведінки також налаштовані на інтеграцію, вивчення німецької мови («Навіть якщо я поїду з Німеччини пізніше, я б хотіла взяти цю мову з собою» (жінка, 43 роки, Донецьк – Харків) і, на противагу до попередньої категорії відносно охоче погоджуються на будь-яку (навіть некваліфіковану) роботу.

Тип 4 під назвою «на роздоріжжі» характерний для людей, які ще не визначилися, в якій країні вони хочуть провести своє майбутнє. Серед них є ті, хто зазнав значних втрат внаслідок війни. Як правило, вони досить песимістично оцінюють ситуацію в Україні, очікуючи тривалої війни, занепаду економіки та безперспективності України. Їм теж не все подобається в Німеччині, але вони намагаються інтегруватися, працюють або шукають роботу і зазвичай готові «Вчитися, розвиватися, змінюватися» (жінка, 38 років, з Харкова). На питання про плани на майбутнє люди з такою поведінкою в кращому випадку відповідають: «Все буде залежати від роботи» (жінка, 31 роки, Львів), у гіршому «Я взагалі не уявляю…

незрозуміло» (жінка, 38 роки, Харків) або «Всі ілюзії померли.... А плани на півроку» (жінка, 43 роки, Донецьк – Харків).

Тип 5 «готовий спробувати життя в Німеччині» характеризує поведінку тих, хто готовий будувати своє майбутнє в Німеччині. Для цього є певні вимоги – знання мови (принаймні англійської), родичі чи друзі в Німеччині, які можуть допомогти, професія, яка користується попитом у Німеччині, досвід роботи за кордоном або досвід роботи з німецькими компаніями/замовниками в Україні. Крім того, в більшості випадків їхні сім'ї теж знаходяться в Німеччині, а в Україні багато з них ще не мали власної квартири чи будинку. Це і ті, хто колись думав про життя в іншій країні, і ті, хто в силу обставин зважився на таку стратегію. Деякі з них говорять про те, щоб деякий час пожити в Німеччині та, можливо, повернутися в Україну. Вони готові продовжувати навчання, підвищувати кваліфікацію або, за потреби, завершити перекваліфікацію, але як правило, не бажають виконувати некваліфіковану чи роботу. Натомість, як висококваліфіковані професіонали, вони зосереджуються на «Побудові своєї кар'єри та надаванні користі цьому суспільству, яка набагато цінніша за дешеву робочу силу» (жінка, 29 років, Вінниця).

Ми назвемо тип 6 «переконані люди, які хочуть залишитися». Це характеризує стратегію поведінки тих, хто вирішив залишитися в Німеччині і будувати своє життя і майбутнє своїх сімей (їх сім'ї теж разом або незабаром возз'єднаються) в цій країні. Серед них і ті, хто давно шукає шлях виїхати з України, і ті, кому нікуди повертатися. Однак, на відміну від представників попереднього типу, у тих, хто демонструє цей тип поведінки, не завжди є передумови для самостійного життя в Німеччині. Деякі з них не володіють мовою, не мають відповідної підготовки чи затребуваної в Німеччині роботи, але готові виконувати некваліфіковану роботу. До цієї категорії також належать ті, хто прагматично покладається на соціальну підтримку в Німеччині та мають особливі потреби (зокрема, у сфері охорони здоров'я).

Виявлені типи поведінки чітко свідчать про те, що українці, які приїхали до Німеччини через війну, є досить неоднорідною групою з погляду стратегії майбутнього життя. Вирішальними для напрямку подальшого розвитку їхніх життєвих стратегій є особиста сімейна ситуація, ступінь розвитку міжкультурних навичок (перебування за кордоном, знання іноземної мови), професія або професійний досвід та оцінка можливості повернення до попереднього життя в Україні (з урахуванням місця проживання в Україні, наявність та стан нерухомості, дохід та кар'єра). Крім того, на наміри та плани українців щодо подальшого перебування в Німеччині також впливає оцінка ними ситуації в Україні (особливо тривалості війни) та ступінь розвитку національної ідентичності.

Слід зазначити, що виявлені типи поведінки не є стійкими. Вони можуть адаптуватися до мінливих умов життя. Наприклад, жінка, яка деякий час пасивно очікувала повернення в Україну (тип поведінки 1), після того, як її чоловікові вдалося виїхати з України та приїхати до своєї родини, раптом починає думати про життя в Німеччині та активно інтегрується (тип поведінки 3) або навіть вирішує залишитися в Німеччині з родиною (тип поведінки 6). Зміна поведінки можлива навіть за гіршого розвитку подій в Україні (як в загальному, так і в особистому вимірі). Цілком ймовірно, що ті, хто демонструє перші три способи поведінки, змінять свої наміри, якщо ситуація зміниться так, що їм більше не буде куди повертатися, або, в гіршому випадку, якщо їх ніхто не чекатиме в Україні. Так само несприятливі обставини в Німеччині можуть призвести до змін останніх чотирьох типів поведінки.

Виявлені моделі поведінки та стратегії можуть бути враховані при розробці конкретних заходів щодо інтеграції українських біженців у Німеччині та на ринку праці. Зокрема, люди з третім і п'ятим типами поведінки здаються нам найбільш цікавими і перспективними цільовими групами для консультування з питань кар'єри, підвищення кваліфікації, перекваліфікації чи безпосередньої інтеграції на ринок праці. Для тих, хто

має третій і шостий типи поведінки, більше підійдуть пропозиції некваліфікованої роботи, для тих, хто має перший і четвертий, вони будуть менш цікаві, а для тих, хто має другий і п’ятий типи поведінки, у свою чергу, особливо зацікавлені в стажуванні чи стажуванні за різними напрямками з метою отримання відповідного досвіду. Для тих, хто має моделі поведінки 1 і певною мірою 2, фінансова підтримка для повернення в Україну буде більш доречною, ніж фінансування інтеграційних чи професійних курсів. В ідеалі можна було б розробити спеціальні інтеграційні пакети, які б частково враховували виявлені типи поведінки та включали різну інтенсивність та обсяг мовних курсів, цільову діяльність з профорієнтації, можливості навчання та стажування, а також пряму підтримку пошуку роботи.

Важливим рішенням для Німеччини та інших країн-членів ЄС є питання про те, як узгодити національні інтереси щодо залучення кваліфікованих робітників та інтереси України та ЄС в успішній відбудові України. З національної точки зору в багатьох держав-членів ЄС, українські біженці, якщо вони залишаться та успішно інтегруються, можуть допомогти зменшити брак робочої сили. Водночас велика кількість молодих і добре освічених українців, які залишаться в інших країнах, ускладнять відбудову України після закінчення війни. Один із способів збалансувати ці інтереси – надати українським біженцям тимчасовий захист на час війни, а потім дати їм можливість отримати дозвіл на постійне проживання, громадянство або продовжити дозвіл на роботу за тими ж правилами, що й інші мігранти з відповідним терміном перебування в країні для надання можливості приймаючій країні. Проте також можна надати фінансову підтримку тим, хто хоче повернутися в Україну. В ідеалі українці, які залишаються в ЄС, могли б стати мостом між Україною та їх новою батьківщиною, сприяючи таким чином європейським відносинам України та полегшуючи шлях України до Європейського Союзу. Іншим важливим фактором є те, що через руйнування, спричинені війною, багато біженців не мають дому, куди б поверталися, навіть якщо війна закінчиться дуже скоро. Це означає, що навіть після

закінчення війни європейські країни повинні дати можливість залишитися тим, хто зараз не може повернутися в Україну.

Зважаючи на різні плани щодо подальшого перебування в Німеччині, для українців важливо мати право допомагати формувати шляхи та заходи інтеграції для себе та своїх дітей. Зокрема, деякі люди, які бажають залишитися, заявили в опитуванні ifo, що хотіли б отримати можливість ще більше вдосконалити свої знання німецької мови, щоб мати можливість працювати у своїй галузі. Це часто має більше сенсу в довгостроковій перспективі, ніж швидке надавання некваліфікованої роботи. У своїй роботі з біженцями з України Федеральне агентство зайнятості має враховувати їхні плани та наміри при виборі тривалості та інтенсивності курсів німецької мови, програм перепідготовки та іншого фінансування, щоб уникнути того, щоб висококваліфіковані біженці опинилися у професійному глухому куті з некваліфікованою працею. В ідеалі так само можна було б розробити спеціальні інтеграційні пакети, які б частково враховували різні типи поведінки та включали різну інтенсивність та обсяг мовних курсів, цільову діяльність з профорієнтації, можливості навчання та стажування, а також пряму підтримку пошуку роботи.

Для прискорення інтеграції українських висококваліфікованих спеціалістів доцільно розробити та впровадити спеціальні програми входження на німецький ринок праці. Вони повинні базуватися на конкретних сферах діяльності та включати пов’язані з роботою мовні курси, ознайомлення з трудовим законодавством Німеччини, підготовку до застосування, наставництво, а також широкі можливості стажування в Німеччині та інших країнах ЄС. Особливо рекомендується надати можливість проходити стажування кваліфікованим біженцям, у тому числі тим, хто не навчається, не проходить підготовку, перепідготовку та спеціальні курси (наразі стажування можливе переважно для зарахованих студентів та учасників певних курсів). У цьому контексті особливої уваги заслуговує профорієнтаційна діяльність та розширення пропозицій

стажування для спеціалістів нетехнічного профілю, кваліфікація яких, як правило, не потребує процедури державного визнання. Немає формальних перешкод для працевлаштування цієї категорії, але відсутність досвіду, що стосується Німеччини, все ще ускладнює цим професійним групам пошуки роботи в Німеччині.

Процесу інтеграції біженців з України на німецький ринок праці може сприяти не лише Федеральне агентство зайнятості, а й потенційні роботодавці, які зацікавлені у працівниках. Вони могли б допомогти з професійним навчанням або перепідготовкою потенційного персоналу, включаючи мовне навчання та наставництво. Наприклад, в аптеках, як і в усіх інших професійних групах, відчувається серйозна нестача кваліфікованих працівників. Однак у цих професіях немає автоматичного визнання дипломів. Проходження відповідних процедур вимагає часу – наразі це не є вигідною інвестицією для обох сторін протягом двох років. Аптека могла б підтримати потенційних спеціалістів у процесі визнання професійних документів, а потенційні співробітники могли б на цьому етапі виконувати роботу асистентів під керівництвом досвідченого персоналу і таким чином також взяти на себе турботу про українських клієнтів. Лікарні та приватні медичні практики також можуть підтримати українських лікарів, пропонуючи їм можливість стежити, допомагати готуватися їм до ліцензійних іспитів і, натомість, брати на себе частину роботи з українськими пацієнтами, кількість яких зростає.

Щоб зробити процес визнання більш ефективним, Експертна рада з питань інтеграції та міграції зібрала детальні рекомендації щодо кращого визнання кваліфікацій у своєму щорічному звіті 2022 року [12]. Звіт показує, що все більше українців звертаються за визнанням своїх кваліфікацій, особливо в умовах дефіциту професій у медичній сфері (наприклад, медичний та медсестринський персонал, лікарі). За даними Експертної ради, заявники в опитуваннях називають процес визнання трудомістким і непрозорим. Встановлений законом чотиримісячний термін перевірки іноді

перевищується через перевантаження відповідальних органів. Тому рекомендується зміцнити органи визнання, щоб зробити процес визнання швидшим, але також більш передбачуваним, легшим для планування та більш прозорим. Через високу кількість заявок, яка, як очікується, продовжать зростати, відповідальні органи повинні бути краще укомплектовані. Обов'язки відповідних органів мають бути об'єднані та цифровані.

Одним із викликів, з яким доводиться стикатися українцям у Німеччині, є мова. На відміну від англійської, німецькою розмовляє лише незначна меншість українців. Для початкового підвищення інтеграційної спроможності необхідно покращити доступність державних послуг англійською мовою, особливо тих, які потрібні мігрантам у початковий період перебування. Крім того, слід заохочувати роботодавців, які страждають від нестачі робочої сили, розглянути, чи можуть вони наймати працівників, які не розмовляють німецькою, але розмовляють англійською. Звичайно, є багато професій, які вимагають гарного знання німецької мови, але все частіше зустрічаються професії, де це не так.

Ще одним серйозним викликом є планування навчання українських дітей та молоді: їхня інтеграція в національну систему освіти дає їм кращі можливості на новій батьківщині, якщо вони залишаться, але ускладнює повернення в Україну. У цьому випадку рішення має бути надано молодим українцям, а у випадку дітей – їхнім батькам із вибором між інтеграцією в шкільну систему приймаючої країни та продовженням освіти в українській шкільній системі через онлайн-класи. Навіть ті, хто інтегрований у шкільну систему приймаючої країни, повинні мати можливість відвідувати деякі уроки української мови та таких предметів, як історія та суспільствознавство. Потенційне повернення буде легшим, якщо викладати подібні предмети, які викладають в Україні.

Українські ІТ-техніки, вихователі та вчителі, а також ті, хто готовий виконувати некваліфіковану роботу, зараз дуже затребувані на німецькому

ринку праці. Багатьом іншим знадобиться більше часу, щоб вивчити мову, вдосконалити свої навички або перекваліфікуватися. Відповідь на питання, чи можуть біженці з України сприяти зменшенню дефіциту кваліфікованих кадрів, залежить насамперед від того, скільки українських біженців залишиться в Німеччині та який часовий горизонт розглядається. У короткостроковій перспективі важко зменшити брак кваліфікованих працівників через приплив біженців, оскільки інтеграція часто займає роки. У довгостроковій перспективі українці, які хочуть залишитися в Німеччині, безумовно, мають потенціал зменшити дефіцит кваліфікованих працівників, особливо якщо вже зараз робити обережні інвестиції в їх інтеграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abed, R. Br. Med. Bull. 72, 2005. P.1-13.
2. Aksoy, C., Poutvaara P. Refugees and Irregular Migrants Self-selection into Europe. *Journal of Development Economics*. 2021. 152 p.
3. Aksoy, C., Poutvaara P., Schikora F. First Time Around: Local Conditions and Multi-dimensional Integration of Refugees. ifo Working Paper No. 2021. 361 p.
4. Schoenholtz A., Fagen P. The Uprooted: Challenges in Managing Forced Migration: Lexington Books. 2005. 303 p.
5. Bajbouj, M. Psychosocial health care for refugees in Germany. *Psychiatrie 13*. 2016. 187-191.
6. Battisti, M., Giesing Y., Laurentsyeva N. Can Job Search Assistance Improve the Labour Market Integration for Refugees? Evidence from a Field Experiment. *Labour Economics*. 2019. 61 p.
7. Bennouna, C., Khauli, N., Basir M., Allaf C., Wessells M., Stark L. School-based programs for supporting the mental health and psychosocial wellbeing of adolescent forced migrants in high-income countries: a scoping review. Soc. Sci. Med. (2019). 239 p.
8. Blackmore R., Gray K., Boyle, J., Fazel, M., Ranasinha, S., Fitzgerald, G., et al. Systematic review and meta-analysis: the prevalence of mental illness in child and adolescent refugees and asylum seekers. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry 59*. 2020. P. 705-714.
9. Breslau N., Chilcoat H., Kessler R., Davis, G. Am. J. Psychiatry 156. 1999. P. 902-907.
10. Brewin C., Scragg P., Robertson M., Thompson M., D'Ardenne P., Ehlers A. Promoting mental health following the London bombings: a screen and treat approach. J. Trauma. Stress. 21. 2008. P. 3-8.

11. Brücker H. Geflüchtete aus der Ukraine: Eine Einschätzung der Integrationschancen, IAB-Forschungsbericht. Nürnberg. 2022.

12. Bundesagentur der Arbeit 2022. Arbeitsuchende, Arbeitslose und Unterbeschäftigung (i.e.S. plus Förderung der Selbständigkeit) nach Staatsangehörigkeit, Geschlecht, Alter und Rechtskreis. URL: https://statistik.arbeitsagentur.de/Statistikdaten/Detail/Aktuell/migrationsmonitor/migrationsmonitor/migrationsmonitor-d-0 xlsx.xlsx?__blob=publicationFile&v=1 (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

13. Castles S. The international politics of forced migration. edited by Leys, Colin and Panitch, Leo. London: *Merlin Press,* 2003. P. 173-192.

14. Catani C. Mental health of children living in war zones: a risk and protection perspective. *World Psychiatry 17.* 2018. P. 104-105.

15. Chelli F. Wie viele Ukrainischstämmige leben in Deutschland? Mediendienst Integration. 2022. URL: https://mediendienst-integration.de/artikel/wie-viele-ukrainischstaemmige-leben-in-deutschland.html (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

16. Cox D., Pawar M. The Field of Displacement and Forced Migration: Programs and Strategies. *International Social Work: Issues, Strategies, and Programs*. London: Sage. 2006. P. 291-323.

17. Dangmann C., Dybdahl R., Solberg Ø. Mental health in refugee children. Curr. Opin. Psychol. 2022. 48 p.

18. Danylenko O., Panchenko T. Hochqualifizierte ukrainische Fachkräfte in Deutschland und Polen. Konrad Adenauer Stiftung, Kyjiw, verfügbar unter. 2020. URL: https://www.kas.de/documents/270026/4625063/HOCHQUALIFIZIERTE+UKRAINISCHE+FACHKRAFTE%C3%84FTE.pdf/9193c445-d7a0-4d90-9226-24d36c916c1c?version=1.0&t=1604678662152 (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

19. Derluyn I., Broekaert E. Different perspectives on emotional and behavioural problems in unaccompanied refugee children and adolescents. Ethn. *Health 12*. 2007. 141-162.

20. Elvevåg B., DeLisi, L. The mental health consequences on children of the war in Ukraine: a commentary. Psychiatry Res. 2022.

21. Faist, T. The Volume and Dynamics of International. Migration and Transnational Spaces. *New York: Oxford University Press.* 2000

22. Fazel M., Betancourt T. Preventive mental health interventions for refugee children and adolescents in high-income settings. *Lancet Child Adolesc Health 2.* 2018. 121-132.

23. Gapp, K. Neuropsychopharmacology 41. 2016. P. 2749-2758.

24. Giesing Y., Panchenko P. Können Geflüchtete aus der Ukraine zu einer Reduktion des Fachkräftemangels beitragen? *ifo Schnelldienst*. 9, 2022. P. 3-10.

25. Gonçalves J., Neto M., Uchida, R., Moura A. The impact of "the war that drags on" in Ukraine for the health of children and adolescents: old problems in a new conflict? Child Abuse Negl. 2022.

26. Hapke U., Schumann A., Rumpf H., John U., Meyer C. Post-traumatic stress disorder – the role of trauma, pre-existing psychiatric disorders, and gender. Eur. Arch. Psychiatry Clin. *Neurosci.* 256, 2006. P. 299-306.

27. Hollifield M., Toolson E., Verbillis-Kolp S., Farmer B., Yamazaki J., Woldehaimanot T., et al. Effective screening for emotional distress in refugees: the refugee health screener. J. Nerv. *Ment.* Dis. 204, 2016. P. 247-253.

28. Hollifield M., Verbillis-Kolp S., Farmer B., Toolson E., Woldehaimanot T., Yamazaki J., et al. The refugee health Screener-15 (RHS-15): development and validation of an instrument for anxiety, depression, and PTSD in refugees. Gen. Hosp. *Psychiatry 35.* 2013. P. 202-209.

29. Hoover S., Bostic J. Schools as a vital component of the child and adolescent mental health system. Psychiatr. Serv. 72, 2021. P. 37-48.

30. INFO GmbH. Markt- und Meinungsforschung URL: https://www.infogmbh.de/#referenzen (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

31. IBM Corp 2021. IBM SPSS statistics for windows.

32. IFM Bonn 2022: Selbstständige/Freie Berufe. Institut für Mittelstandsforschung IFM Bonn. URL: https://www.ifm-bonn.org/statistiken/selbststaendigefreie-berufe/selbststaendige (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

33. ifo Presse 2022: Fachkräftemangel steigt auf Allzeithoch, ifo Pressemitteilung. 2 August 2022. URL: https://www.ifo.de/pressemitteilung/2022-08-02/fachkraeftemangel-steigt-auf-allzeithoch#:~:text=Der%20Fachkr%C3%A4ftemangel%20erreicht%20in%20Deutschland,seit%20dem%20Jahr%202009%20hervor (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

34. ifo Schnelldienst. №76. 2023. P. 52-62.

35. James N. Gregory. Internal Migration: Twentieth Century and Beyond. Lynn Dumenil. *New York: Oxford University Press.* 2012. 50 p.

36. Jawaid A., Jehle K., Mansuy I. Trends Genet. 2021. №37. P. 373-388.

37. Kadir A., Shenoda S., Goldhagen J., Pitterman S. The effects of armed conflict on children. *Pediatrics 142.* 2018. P. 6-7.

38. Kaltenbach E., Härdtner E., Hermenau K., Schauer M., Elbert T. Efficient identification of mental health problems in refugees in Germany: the refugee health screener. Eur. J. *Psychotraumatol.* 2017.

39. Kantar Public. Voice of Ukrainians in Europe panel, first wave results. June 14th- 8th July. 2022.

40. Kroenke K., Spitzer R. The PHQ-9: a new depression diagnostic and severity measure. *Psychiatr.* Ann. 32. 2002. P. 509-515.

41. Kroenke K., Spitzer R., Williams J., Monahan P., Löwe B. Anxiety disorders in primary care: prevalence, impairment, comorbidity, and detection. *Ann. Intern. Med.* 146. 2007. P. 317-325.

42. Leiler A., Bjärtå A., Ekdahl J., Wasteson E. Mental health and quality of life among asylum seekers and refugees living in refugee housing facilities in Sweden. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.* 54. 2019. P. 543-551.

43. Lewis, S. J. et al. Br. J. Psychiatry 219. 2021. P. 448-455

44. Li S., Liddell B., Nickerson A. The relationship between post-migration stress and psychological disorders in refugees and asylum seekers. Curr. Psychiatry Rep. 2016.

45. Mediendienst 2022. Flüchtlinge aus der Ukraine. URL: https://mediendienst-integration.de/migration/flucht-asyl/ukrainische-fluechtlinge.html (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

46. Mediendienst Integration 2022. Ukrainische Flüchtlinge | Flucht & Asyl | Zahlen und Fakten. Available at. URL: https://mediendienst-integration.de/migration/flucht-asyl/ukrainische-fluechtlinge.html (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

47. Mitschke D., Aguirre R., Sharma B. Social work in mental health common threads: improving the mental health of Bhutanese refugee women through shared learning. *Soc. Work. Ment. Health 11*. 2013. P. 249-266.

48. Mohwinkel L., Nowak A., Kasper A., Razum O. Gender differences in the mental health of unaccompanied refugee minors in Europe: a systematic review. 2018.

49. Mourtzi N., Sertedaki A., Charmandari E. Int. J. Mol. Sci. 22, 5964 2021.

50. Müller L., Büter K., Rosner R., Unterhitzenberger, J. Mental health and associated stress factors in accompanied and unaccompanied refugee minors resettled in Germany: a cross-sectional study. *Psychiatry Ment. Health 13*. 2019. P. 1-13.

51. Nowak A., Namer Y., Hornberg C. Health Care for Refugees in Europe: a scoping review. Int. J. Environ. Res. Public Health 2022.

52. Panchenko T. Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland: Ergebnisse einer qualitativen Studie. *ifo Schnelldienst 11*. 2022. P. 58-62.

53. Pfeiffer E., Sukale T., Müller L., Plener P., Rosner R., Fegert J. et al. The symptom representation of posttraumatic stress disorder in a sample of

unaccompanied and accompanied refugee minors in Germany: a network analysis. Eur. J. Psychotraumatol. 2019.

54. Plomecka M. et al. JMIR Ment. Health 8, 2021.

55. Ravenstein E. The Birthplace of the People and the Laws of Migration. *The Geographical Magazine.* 1876. № 3. P. 173-177.

56. Ravenstein E. The Laws of Migration: Second Paper. *Journal of the Royal Statistical Society.* 1889. № 52. P. 241-305.

57. Ravenstein E. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. Vol. 48. No. 2. 1885. P. 167-235.

58. Solomon Z., Horesh D., Ginzburg K. Psychiatr. Res. 138. 2021. P. 354-359

59. Statistisches Bundesamt 2022a: Ausländische Bevölkerung 2013 bis 2020 nach Staatsangehörigkeit und Geschlecht, Statistisches Bundesamt, Fachserie 1 Reihe 2, 2020. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/auslaend-bevoelkerung-2010200207004.pdf;jsessionid=D4D67207BB05AD9E9276891A64BA941E.live712?__blob=publicationFile#page=23 (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

60. Statistisches Bundesamt 2022b: Pressemitteilung Nr. 428 vom 10. Oktober 2022.

61. UNHCR 2022: «Ukraine Refugee Situation», UNHCR The UN Refugee Agency. URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

62. Vollmayr B., Gass P. Cell Tissue Res. 354. 2013. P. 171-178

63. World Bank 2022: World Development Indicators. World Bank: Washington DC. URL: https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators# (Дата звернення: 07.11.2023 р.).

64. Yehuda R. Biol. Psychiatry 80. 2016. P. 372-380

65. Анохин П. Очерки по психофизиологии функциональных систем. М.: Медицина. 1975. 447 с.

66. Бауман З. Индивидуализированное общество. Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2002. 390 с.

67. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Иммануэль Валлерстайн. 416 с.

68. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. К.: 2016. 448 с.

69. Войналович І. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика.* 2014. № 2. С. 250-257.

70. Кокун О. Психофізіологія. Навч посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 184 с.

71. Корольчук М. Психофізіологія діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. 400 с.

72. Лазуренко С. Психофізіологія установок в регуляції моторики людини: монографія. К.: Університет «Україна». 2011. 406 с.

73. Лазуренко С. Розвиток психомоторних якостей студентів технічних ВНЗ: монографія. К.: ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. 195 с.

74. Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. К.: НАДУ, 2004. 235с.